

JOHN ATKINSON HOBSON: SAPKIN, HABERCİ ve UNUTULMUŞ

Yrd. Doç. Dr. Serdal Bahçe
Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Özet

John A. Hobson'u bilindik kılan katkısı emperyalizmle ilgili çığır açıcı eseridir. Ancak çoğunlukla İktisat disiplinine yönelik önemli eserlerden oluşan Hobson'un külliyatı genel olarak bir unutulmuşluğa terk edilmiştir. Bu unutulmuşluğun pek çok nedeni vardır. En önemlisi ise Hobson'un sosyal reformist iktisadi kurgusunun neoklasik ortodoksi tarafından aforoz edilmesidir. Bu aforoz Hobson'un pek çok önemli tezinin dikkatlerden kaçması sonucuna yol açmıştır. Bu tezler, sezgisel düzeyde, daha sonraki Keynes-Kalecki çizgisini haber verir niteliktedir. Diğer taraftan, Hobson'u ünlü kılan emperyalizm çalışması bile fazlaca etüt edilen bir çalışma değildir. Özellikle emperyalizmin politik mahiyetinin anlatıldığı bölüm neredeyse hiç bilinmemektedir. Bu çalışmanın temel amacı hem Hobson'un iktisadi anlayışının özgüllükleri ve yeniliklerini ele almak hem de emperyalizm kuramının detaylarını incelemektir.

Anahtar Sözcükler: J.A. Hobson, sosyal reformizm, emperyalizm, iktisadi düşüncenin gelişimi, Keynes

John Atkinson Hobson: Heretic, Forerunner and Forgotten

Abstract

John A. Hobson is known for his path breaking study of imperialism. Nevertheless, Hobson's corpus, which was formed with his important contributions to the discipline of economics, was left to oblivion. There have been many reasons behind this. Most importantly was the excommunication of the social reformist economic view of Hobson by neoclassical orthodoxy. This excommunication resulted in the fact that so many important theses of Hobson went unnoticed. These theses, intionally, were the precursors for the later Keynes-Kalecki line. On the other hand, even his study about imperialism, which made him renowned, has not been deeply investigated. Particularly, the second part of the book, in which the politics of imperialism are analyzed, has been nearly unknown. The basic aim of this paper is both to unfold the originality and novelty of Hobson's economic thinking and to evaluate his theory on imperialism in detail.

Keywords: J. A. Hobson, social reformism, imperialism, the development of economic thought, Keynes

John Atkinson Hobson: Sapkın, Haberci ve Unutulmuş

Giriş

İktisadi düşünce tarihi kitaplarında iki tür iktisatçıyla karşı karşıya kalırsınız. Birinci türden iktisatçı için özel bölüm başlıkları ve sayfalarca süren incelemeler vardır. Smith, Ricardo, Marx, Marshall, Walras ve Keynes, ve hatta Schumpeter, birinci türden iktisatçıdır. İkinci tür için ise ara bölüm iktisatçısı nitelemesi kullanılabilir. Bu gruba giren iktisatçıların büyük bir bölümü birincilerin haşmetli kanatları altına giren, onların açtığı yolu takip eden ve bazı çok önemli olmayan noktalarda ustaları düzelten iktisatçılardır. Bunlara ek olarak bu grupta bir de özgün fikirler üreten, ancak bu fikirlerden belirli bir sisteme ve yönetime sahip bir okul yaratamayan “sapkın” iktisatçılar vardır; onları dipnot iktisatçıları olarak da adlandırabilirsiniz. Dolayısıyla, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde kurgulanan bu taksonomi konusunda iktisadi düşünce tarihi tedrisatını kuranların oldukça hakkaniyetli davrandıkları düşünülebilir. Oysa herhangi bir bilim dalındaki düşüncenin gelişimini anlatmak aslında oldukça öznel bir süreçtir; tarihi yazarlar biraz da kendilerini yazarlar. Bu anlamda tedrisatı kuranların hakkaniyetli davrandıklarını düşünmeleri ne kadar doğalsa, bu tedrisatı okuyucu ya da öğrenci olarak takip edenlerin onların bazı noktalarda hakkaniyetsiz bir tarafgirlik içine girdiklerini düşünmeleri de o kadar doğaldır. Söz konusu John Atkinson Hobson (1858-1940) ise bu satırların yazarı ve başkaları, iktisadi düşünce tarihini yazarların çoğunun onu ikinci türden iktisatçı olarak kabul etmelerini (ki bazıları onu bu payeye bile değer görmezler) ciddi bir hakkaniyetsizlik olarak kabul etmektedirler.

Bu hakkaniyetsizlik aslında bilimlerin gelişimi içinde özsel olarak birbirini tamamlayan, ancak oluşum düzeyinde çoğunlukla birbiriyle çelişir bir

görüntü sergileyen sezgi ile sistematizasyon arasındaki gerilimli salınım çerçevesinde açıklanabilir. Keynes bu gerilimli ilişkiyi çok iyi açıklar: “Sezgilerini takip ederek, yanlış benimsenmek yerine gerçeği muğlak ve mükemmel olmayan bir şekilde kavrayan ve ona açıklık ve tutarlılıkla, basit bir mantıkla, **ancak olgulara uygun olmayan hipotezler üzerinden ulaşan Mandeville, Malthus, Gesell ve Hobson...**” (Keynes, 1960:371).¹ Keynes hem yermekte hem de övmektedir. Alıntılanan cümlelerin girişinde ise bu isimlerden oluşan gruba “*cesur sapkınlar ordusu*” adını yakıştırmaktadır. Bu isimler gerçeği görmüş ancak bilimsel sistematığe uygun tarzda bir yöntem geliştirememişlerdir. Dolayısıyla sistematizasyon ile sezginin her zaman aynı anda ve aynı yerde bulunmadıkları ortadadır. Hatta sistematizasyon güdüsü gelişerek bir histeriye dönüştüğünde sezgiye pek yer kalmamaktadır.² Birinci gruba giren iktisatçıların büyük sistem kurucuları olduklarına şüphe yok; bu Smith, Marx, Walras ve Marshall için çok daha geçerlidir. Ancak özellikle son ikisinin iktisat biliminin içine yerleştirdikleri şematize yöntem aslında sistematizasyonun en aşırı örneğidir; sezgi ve hayal gücü iktisat topraklarından neredeyse tamamıyla kovulmuştur. Tam da bu noktada akademisyen ile entelektüel arasındaki kaçınılmaz gerilime rastlamaktayız. İkincisi sezgi ile hayal gücünden beslenirken, birincisi sistematizasyonun ustası konumundadır. Yaygın kanıya göre, akademya açısından sistematizasyon bir zorunluluktur; öğrenci ve çıraklara aktarılacak bilimsel birikimin belirli bir formda ve yapıda aktarılması zorunludur. Oysa bu sistematik yöntemle sezgi arasındaki gerilimin nesiller boyunca aktarılması anlamına gelmeyecek midir?

Sosyal bilimlerde sistematizasyon histerisinin “bilimsel” üretimi insan aklının kurgulama ve sorgulama yetilerinden koparmasının yanında daha büyük bir sakıncası vardır; sosyal bilimler, doğaları gereği, kakafoniktirler. Alternatif kuram ve yöntemlerin yarattığı gürültü bastırılmazdır. Oysa sistematizasyon teoremlerin, hipotezlerin, kavramların ve aksiyomların kullanıldığı ve iç tutarlılığı olan bir mimaridir. Her mimari eser kadar kapalıdır; dışarıdan gelene kapılarını kolayca açmaz ve onu dışlar. Dolayısıyla her sistematizasyon aynı zamanda bir engizisyonudur. Yazının konusu ile ilgili bir örnek vermek yetecektir. Hobson ve Mummery’nin, aşağıda detayları verilecek olan,

¹Vurgular bize aittir.

²Örneğin, iktisadi düşünce tarihini çok derine inmeden büyük bir keyifle anlatan Joseph Schumpeter, eseri o öldükten sonra derleyen ve toparlayan kızının şahitliğine göre, iktisat biliminin nasıl işlediğine dair birinci bölümü en son yazmıştır. Bu birinci bölümde, eserin kalanında bulunan edebi estetiğe hiç yakışmayacak sıkıcı bir sıradanlıkla, bilimsel hipotezlerin nasıl test edileceğini, bilimsel kuramların hangi aşamalardan geçerek olgunlaştığını anlatmaktadır. Neredeyse bir bilgisayar programı algoritması çizmektedir. Bkz Schumpeter (1976).

Endüstri'nin Fizyolojisi (The Physiology of Industry) adlı eseri 1889 yılında basıldı. Kitap için bahtsız bir basım tarihi olduğu açıktı. Çünkü Hobson'un dışarıdan ders verdiği Londra İktisat Okulu (LSE) da dahil İngiliz iktisat akademiyasında her yere Alfred Marshall'ın gölgesi düşmekteydi. Say'ın mahreçler yasasına iman eden Marshall'ın engizisyon eksik tüketimci olduğundan şüphelendiği Hobson'u aforoz etti. Hobson uzmanı Cain'in aktardığına göre, Hobson, LSE'de dışarıdan ders alan öğrencilere ders vermek için davet edildiğinde, kendisini davet eden H.S. Foxwell'in *Fizyoloji*'ye yönelik eleştirileri karşısında geri adım atacak ve işi nerdeyse yazdıklarını reddetmeye vardırıacaktı (Cain, 2002: 29). Ayrıca sapkın damgasını yiyen Hobson'un LSE'de siyasal iktisat dersini vermesi engellenecek, onun yerine Hobson edebiyat dersi vermeye zorunlu kılınacaktı (Bekenstein, 1968: vi).³ Bu sıralarda işçi örgütlerinin sekiz saatlik işgücü talebi tartışılırken bir muhafazakâr gazetede ücretlerin fazlaca yükselmesinin sermaye birikimi için zararlı olduğunu iddia eden ve sekiz saatlik işgününe karşı çıkan bir yazı yazacaktır. Bu yazı onu, Cain'e göre, Marshall ile aynı konuma getirecektir. Engizisyon ödün istedi, Hobson verdi. Ancak bu bile yetmedi, Hobson akademik hayattan koşturdu ve gazeteciliğe başladı.

Sezgi ile sistematizasyon arasındaki gerilimli ilişkide kaba bir sınıflandırma ile Hobson'u sezgi departmanına yerleştirmeliyiz. Bu anlamda Keynes'i haklı bulmaktan başka bir şey gelmez elimizden. Ancak belirtmeden de geçmemeliyiz; iktisat da dahil pek çok sosyal bilim geleneğinde esas kurucu ve dönüştürücü müdahale sezgi cephesinden gelmiştir. Tam da bu noktada sözü bilim tarihçisi Stephen Jay Gould'a bırakabiliriz:

"Bilim, pek çok kişi onunla iştigal ettiği için, toplumsal olarak köklü bir uğraşdır. Öncezi, tasavvur ve sezgiyle ilerler⁴... Olgular temiz ve bozulmamış bilgi kırıntıları değildir, kültür neyi nasıl gördüğümüzü etkiler. Buna ek olarak, teoriler olgulardan doğan önlenemez çıkarımlar değildir. En yaratıcı teoriler genellikle olgulara dikte edilmiş hayal ürünü tasavvurlardır; hayal gücünün kaynağı ise fazlasıyla kültürelidir" (Gould, 1996:54).

³Hobson'un Londra Üniversitesi'nde dışarıdan iktisat dersi vermesini engelleyen tanıdık bir isimdir; mikroiktisat tedrisatına başlangıç aşamasındaki kaynak dağılımını niteleyen ve bu kaynak dağılımına ve farksızlık eğrilerine bağlı olarak ortaya çıkan bir anlaşma eğrisini kapsayan kutuyu, Edgeworth kutusunu, miras olarak bırakan Francis Ysidro Edgeworth, *Endüstri'nin Fizyolojisi*'ni Hobson'un iktisat konusundaki yetersizliğinin kanıtı olarak algıladı. Ayrıca Oxford ve Birmingham üniversiteleri de Hobson'un ders vermesini engellediler (Coats, 1967: 721).

⁴Vurgular bize aittir.

Bu Hobson konusunda oldukça geçerlidir; bu yazının temel temalarından biri de budur. Hobson sistematik olmasa da, iktisat ilminde bir sonraki yüzyılda ortaya çıkacak ciddi bir kuramsal damarın, Keynesyen ekolün, ve pek çok ciddi sistematik eleştirinin kaynağıdır. Ancak genellikle dipnotlarda ve kısa alt bölümlerde anılır hale gelmiştir. Bunu neoklasik hegemonyaya ve iktisadi düşünce tarihçisi üstatların vurdumduymazlıklarına borçluyuz.⁵ Neoklasik iktisadın giderek akademik iktisat tedrisatını egemenliği altına aldığı, Alfred Marshall'ın her şeye damgasını vurduğu yıllar açısından bu anlaşılır bir durumdu. Ancak bu kuramın köklerine kadar sarsıldığı 1930'larda, "yüksek kuram yıllarında" bu durum anlaşılır değildi.⁶ Bu yazının ilk temalarından biri oldukça yüksek sayıda eser veren bir entelektüel olarak Hobson'un 1930'larda Marksist olmayan iktisat tarafından yok sayılmasına rağmen özellikle bu yıllarda vücuda gelen Keynes-Kalecki çizgisini sanıldığından daha çok etkilediğini göstermektedir. Yazının ilk bölümünde Hobson'un iki önemli eseri

⁵Haksızlık etmemek için bazı iktisadi düşünce tarihi kitaplarında Hobson'a ne ölçüde yer verildiğine bakmamız gerekmektedir. Schumpeter *İktisadi Analiz Tarihi* kitabında Hobson'u ünlü İngiliz sosyalist muhalifler Webb'lerle birlikte 1870 ile 1914 arasında ürün veren ancak bağımsız bir grup oluşturamayan iktisatçıları anlattığı bölümün son iki sahifesinde, o da bir dip notta anmaktadır (Schumpeter, 1976: 823-824). Bir dönem ülkemizde İngilizce tedrisat veren iktisat bölümlerinde ders kitabı olarak kullanılan Ekelund, JR ile Hébert'in kitaplarında ise Hobson'un adı geçmez (Ekelund, JR ve Hébert, 1990). Marksist E.K. Hunt'ın *İktisadi Düşünce Tarihi* adlı önemli eserinde ise Hobson iktisat kuramına katkısı ile değil, yazının devamında üzerinde bolca durulacak olan emperyalizm kuramına katkısından dolayı başlı başına bir bölümün, diğer emperyalizm kuramcıları ile birlikte, konusu olmuştur (Hunt, 2002: 13. Bölüm). Ancak Hunt iktisadi doktrinlerin gelişimini anlattığı bölümlerde Hobson'a değinmemiştir. İktisadi düşünce tarihini kuramların daha analitik bir anlatısıyla veren Screpanti ve Zamagni ise girişte ilginç bir şekilde "Marx veya Hobson'un kederli akademik kaderleri" ibaresini kullanırlar ve peşinden Keynes'le birlikte adaletin yerini bulduğunu vurgularlar (Screpanti ve Zamagni, 2003: 9). Hobson adı geçen eserde Keynes'in düşünsel öncüllerinin anlatıldığı bölümde bir paragrafta, sonra ise emperyalizm kuramlarının anlatıldığı bölümde bir cümlede geçmektedir. Mark Blaug ise Hobson'a sadece ve sadece Marshall'a ve neoklasik kurama getirdiği ve marjinal ürün ile ilgili eleştiriden bahsettiği bölümde referans vermektedir (Blaug, 2002). Burada sıralanan tüm eserler içinde Hobson'a iktisadi kurama katkıları konusunda en önemli payeyi Landreth ve Colander'in eseri vermektedir. Eserin iç kapağında iktisatta önemli yayımlar başlıklı bir liste verilmiştir. Bu listede Mummery ve Hobson'un *The Physiology*'si de vardır. Ayrıca Hobson'a önemli bir alt başlık ayrılmıştır (Landreth ve Colander, 2002: 348-352).

⁶"Yüksek kuram yılları" için bkz. Shackle, 1967.

üzerinden ve Hobson'un yetiştiği kültürel/ideolojik ortamın kısa bir tasviriyle birlikte bu amaca ulaşılmaya çalışılacaktır.

Unutulmuşluğun diğer bir yönü ise yazının ikinci bölümünün konusudur. Marksist yazın açısından Hobson'un önemi çok bilinen ancak pek az okunan *Imperialism: A Study* isimli eserinden kaynaklanmaktadır. 20. yüzyılın ilk yirmi yılı birbirinin peşi sıra yazılan ve klasik Marksist emperyalizm kuramının altyapısını oluşturan eserlerin doğumuna şahit olmuştur - Rosa Luxemburg (Sermaye Birikimi), R. Hilferding (Finans Kapital), Lenin (Emperyalizm: Kapitalizmin En Son Aşaması), Karl Kautsky (Ultra-Emperyalizm) ve Bukharin (Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi). Bu eserlerde, kuramsal düzeyde Hobson'a çok şey borçlu olsalar da, Hobson'un adı geçmez. Tek istisna Lenin'in emperyalizm konusundaki ünlü broşürüdür. Lenin Hobson'un eserini hem olumlular hem de liberal bir aydına has belirlemelerini yerden yere vurur. Uzun yıllar boyunca emperyalizmi etüt etmeye çalışanlar Hobson'u sürekli ikinci elden öğrendiler ve öğrenirken de Lenin'in gözünden öğrendiler. Lenin'in yergi ve övgüleri, ve aktarımları öyle etkili oldu ki klasik emperyalizm kuramı bazı çevrelerde Hobson-Lenin emperyalizm kuramı olarak adlandırıldı. Tüm bu eleştiriler ve yüceltmeler adı geçen eserin emperyalizmin iktisadi kökenlerinin analiz edildiği bölümünden dolayıdır. Oysa kitap iki bölümden oluşmaktadır: Emperyalizmin iktisadi ve emperyalizmin politikası. Birinci bölüm emperyalizm kavramıyla, hele hele klasik Marksist emperyalizm kuramlarıyla ilgilenenler açısından oldukça sıradan ve bilindik tespitlerle doludur. Oysa ikinci bölüm, Hobson'un lider emperyalist ülkede emperyalist politikaların, dış politikada yarattığı değil, alışılmadık bir biçimde iç politikada yarattığı gerilimler ve dönüşümleri anlattığı bölüm, günümüz açısından bile oldukça ilginç ve değerli gözlemleri sunmaktadır. Yazının ikinci bölümü bu eser üzerinden Hobson'un unutulmuş ve gözden kaçırılmış zenginliğini biraz olsun yansıtabilmek amacını taşımaktadır.

I. Birinci Unutulmuşluk: İktisat ve Ütopya

Hobson, Midlands bölgesinde orta karar bir endüstri kentinde, orta sınıfın orta katmanına ait bir hanede doğdu (Cain, 2002:15, Hobson, 2011). Babası istikrarlı bir Liberal Parti savunucusu olarak onun Gladstone liberalizmine has değerlerle büyümesi için oldukça uğraştı. Üniversite eğitimi için Londra'ya giden Hobson yeni filizlenen ve hiçbir zaman İngiliz düşün hayatında ve siyasetinde etkin olamayacak Sosyal Demokrat Federasyonu'na yanaştı. Bu Federasyon Marksizme eğilimli William Morris gibi radikal düşünürlerin yanında John Stuart Mill'in düşüncesini takip ederek piyasalara belirli ölçüde kamu müdahalesini savunan radikal liberalleri de

kapsamaktaydı.⁷ Bu düşünce akımı özellikle Henry George'un *İlerleme ve Yoksulluk (Progress and Poverty)* (1916) isimli çalışmasından oldukça etkilenecekti. Aslında tüm bu düşünsel gelenek klasik liberalizmin bireyciliği ile siyasal reformizmi sentezleyecek ve *ilginç bir şekilde "Yeni Liberalizm"*⁸ olarak adlandırılacak başka bir düşünce akımına doğru evrim geçiyordu. Bu "Yeni liberalizm" toplumsal refahın sağlanmasında moral değerlerin önemine ve kamu müdahalesinin zorunluluğuna dikkat çekiyordu. Dolayısı ile bu düşünce akımı Mill ve George çizgilerini birleştiren bir kurguya sahipti. Hobson bu bakış açısından çok etkilenecek Londra'da Londra Etik Topluluğuna üye oldu. Hobson'un bilinen tek örgütsel bağlantısı da bu olacaktır.⁹

Hobson eksik tüketimci kuramların nüve halinde oldukları ancak geliştikleri bir ortamda entelektüel gelişimini tamamlamaktaydı. Eksik tüketimciliğin bu dönemde etkili olmasının nedeni 1874-85'de patlak veren kapitalist krizdir. Metaların satılmadan kaldığı ve aslında kapitalizmin ilk büyük depresyonu olarak adlandırılabilir dönem iktisatçıları çok etkileyecektir. Ancak bu etki farklı tepkiler yaratacaktır. Neoklasik iktisadın kurucu babaları bu krizden farklı dersler çıkarırken, sosyal reformist "yeni liberal" iktisatçılar ise gelir dağılımını temel sorun olarak görmeye başlayacaktır. Birinciler normatif bir tarzda kuramsallaştırılan tüketici tercihlerine öncelik veren bir hat üzerinden marjinalist "devrimi" doğal

⁷Hobson'un düşüncesi hayatı boyunca -bazı durumlarda çok ciddi bir şekilde eleştirse de- Mill'in etkisini taşıyacaktır. Buna iyi bir örnek olarak Hobson'daki kitle tasavvuru verilebilir. Gerson'a göre 20. Yüzyıl liberallerinin büyük bir bölümü örgütlenmiş insan davranışlarında gizil bir şeytani ruh görmektedir; örgütlü insan davranışının bireysel özgürlükler üzerine ciddi kısıtlar getirdiğine inanmaktadırlar. Bu nedenle 20. Yüzyıl liberal düşüncesinde, 19. Yüzyıl liberalizminin aksine, kitle pejoratif bir içeriğe sahiptir. Oysa Hobson bu konuda Mill'in takipçisi olacaktır. Mill'de bireysel rasyonaliitenin bizatihi kaynağı toplumsaldır; bireysel rasyonaliite toplumsallıktan ve toplumsal iletişimden kaynaklanır. Hobson'da kitlelerin olumlu rolleri de bu ilkedden kaynaklanır (Gerson, 2004).

⁸Burada bahsedilen "Yeni Liberalizmin", zamane yeni liberalizmi ile tek ortak tarafı liberal gelenekten devraldığı bireyci yöntemdir.

⁹Hobson bütün bu "sapkın" akımlardan etkilenmesine ve bu akımların örgütlenme toplantılarına sık sık katılmasına rağmen hiç birine üye olmadığını belirtmektedir (Hobson, 2011). Hobson 1887 yılında Marx'ı okumuştur ancak, 1938 yılında yazdığı anılarına göre, okuduğu zaman pek etkilenmemiştir. Marx'ın kapitalizm analizinin temel araçlarından biri olan, emek zamanıyla hesaplanan üretim maliyeti kavramının endüstrinin gerçek durumu göz önüne alındığında tamamen kullanışsız olduğuna kanaat getirmiştir. Ayrıca kullandığı Hegelyen diyalektikle kolayca anlaşılabilir ve kavranabilecek olguların üzerine mistik bir şal örttüğünü iddia etmiştir.

sonucuna ulaştıracak ve haşmetli neoklasik iktisadın ana gövdesini yaratacaklardır. İnciler ise farkında olmadan 40 yıl sonra daha ileri bir metodoloji ile hayat bulacak ve daha sonrasında kendini Keynes-Kalecki çizgisinde ifade edecek olan kapsamlı bir sosyal reformizme doğru evrilecek bir miras bırakacaklardır.

1889'da A.F. Mummery¹⁰ ile kaleme aldığı ilk kitabı *Endüstri'nin Fizyolojisi (The Physiology of Industry)* basıldı (Mummery ve Hobson, 1889). Bu kitap Hobson'un sonraki görüşleri için de bir haberci niteliğindedir. Hobson, bu eserinde, klasik iktisadın piyasaların otomatik olarak dengeye geleceği yönündeki sarsılmaz inancını reddetti. Ona göre kapitalist piyasalarda istikrarsızlığın iki nedeni vardır: Birincisi, tüketiciler genel olarak piyasa şartlarındaki belirsizlik karşısında belirli ölçüde bir parayı ellerinde tutmak isterler. Dolayısı ile kazandıkları kadar harcamazlar. İkinci olarak, kapitalistler sermaye birikimi sürecinde kaçınılmaz olarak aşırı tasarrufa ve aşırı yatırıma giderler. Sonuç doğal olarak aşırı üretim krizidir. Hobson farkında olmadan ilk teziyle Keynesyen iktisadı (açıkçası "likidite tercihi" denilen kuramsal vurguyu) ve Keynes'i önelemiştir. İkinci tez ise; Cain'e göre Marksist ve Malthusyen etkiler taşımaktadır (Cain, 2002: 26).

Adı geçen kitabın detaylarına bir göz atmak Keynes-Kalecki çizgisinin Hobson'a çok şey borçlu olduğunu gösterecektir. Kitabın önsözü Mill'e yöneltilmiş bir eleştiriyle başlar. Mill'in ünlü diktumuna ("*tasarruf zenginleştirir, tüketim yoksullaştırır*") karşı çıkarlarken Mummery ve Hobson *para sevgisinin (the love of money)* genelleştiğinde mutlaka iktisadi daralamaya yol açacağını vurgularlar (Mummery ve Hobson, 1889: iii). Keynesyen *tasarruf paradoksu* kavramına ve onun daralmayla ilişkisini anlamaya artık bir adım kalmıştır. Kitabın ilk bölümlerinde iktisat ile ilgili temel kavramlar ve çerçeve verilir, burada yazarlar iktisadi sistemin iki departmandan oluştuğunu iddia ederler: üretim ve tüketim. Bölüşüm ve dolaşım gibi klasik siyasal iktisadi gelenekten gelen tanımlamaları reddederler; onlara göre bölüşüm aslında tüketimdir. Değişim ve dolaşım süreçleri ise üretim departmanının parçasıdır. Bölüşüm tüketimin bir unsuru olunca tüketim daha önemli hale gelmiştir. Mummery ve Hobson klasik siyasal iktisadı tüketimi önemsememekle, kitap yazıldığında gelişimini tamamlamış olan marjinalist iktisadı ise tüketimi önemser gibi görünmekle birlikte, bu temel iktisadi sorunu etik ve psikolojik bir çerçevenin içinde önemsizleştirmekle suçlarlar (Mummery ve Hobson, 1889: 6). Oysa tüketim toplumsal/iktisadi bir

¹⁰Mummery ilginç bir portre çizmekteydi. Bir iş adamı, yazar ve dağcı idi. Kitabı kaleme almaya Hobson'u ikna etmesi kolay olmadı. Aslında kitap iş adamlığından gelen tecrübenin büyük izlerini taşımaktadır. Bir dağ tırmanışında öldü.

süreçtir.¹¹ Hobson'un kuramında kamusal müdahale için yer açılmaktadır. Bu gelenek Keynes-Kalecki çizgisi tarafından devralınacaktır. Kapitalizmde tüketim, üretim sürecinin aksine özgürlük alanıdır ve özgürlük, zorunluluğun aksine, düzenlenebilir. Tüketim dünyasındaki eşitsizlikleri ve toplamda eksik tüketim eğilimini giderebilmek için kamu müdahalesi gereklidir.

Mummery ve Hobson üretim ile tüketim arasında gerçek zamanlı bir dengenin çoğunlukla kurulamadığını belirtirlerken (age.:25) Keynesyen eksik tüketim dengesini haber verir gibidirler. Diğer taraftan ekonominin büyümesinin temel motorunun gelecekteki tüketim olduğunu ima ederler ve cari sermaye stokuna yatırımı da bu yöndeki beklentiler belirler.¹² Dolayısıyla sağlıklı bir ekonomide cari sermaye stokunun gelecekteki tüketimi karşılayacak üretimi sağlayacak kadar olması gerekir, ne eksik ne de fazla. Burada Keynes'in kuramının neoklasik kurama üstünlüğü olarak algılanan yeniliğin, beklentilerin, ilk nüvesini bulmaktayız. Ayrıca cari sermaye stokuna bir güvenli büyüme patikası çizerek Harrod-Domar modelindeki "bıçak sırtı dengenin" de haberciliğini yapmış olmaktadırlar. Hatta daha da ileri giderek cari sermaye stokunun artışının tüketimi ve refahı arttırdığını ancak onun büyümesinin üst sınırının da (içsel bir teknolojik dönüşümün olmadığı durumda) işçi sayısındaki artışın belirlediğini vurgulayarak¹³ nerdeyse Harrod'dan 40 yıl önce, Harrod'un adına yazılan büyüme modelini,

¹¹Kitabın devamında yazarlar marjinalist öznel fayda kuramına ciddi bir eleştiri getirirler. Mummery ve Hobson bir ikilemi tarif ederler, faydayı sağlayan ürün mü metadır, yoksa faydanın kendisi mi? Karşılığında ödeme yaptığımız şey nedir? Marjinalistler hiç kuşkusuz ikincisini tercih edeceklerdir, birincisi araçtır. Ancak bu durumda herkesin aynı araçtan aynı faydayı elde etmeyeceği aşikardır. Peki öyleyse süreçler ve dinamikler için nesnel kriterler, yargıdan, bakış açısından ve duygulardan bağımsız kriterler üretmekle yükümlü bilim ne yapacaktır? (Mummery ve Hobson, 1889: 15-18). Çok yerinde bir sorudur. Marjinalistler Pareto'ya kadar cevap vermekten kaçınmışlardır. Pareto'nun cevabı ise bir cevaptan çok soruyu geçiştirme güdüsünün bir ürünü gibi görünmektedir. Pareto bireysel faydaların karşılaştırılmayacağını belirterek tartışmayı bitirmiştir.

¹²Kitap diğer taraftan ileride Keynes ve sol Keynesyenler tarafından miras edilecek olan reformist bir boyuta da sahiptir. Mummery ve Hobson, klasikler ve Marx'ın tersine, emek gücünü sermaye olarak kabul etmezler (Mummery ve Hobson, 1889:33). Böylece sermayeye emekten bağımsız bir varoluş tanıyarak ürün içinde bağımsız bir paya sahip olabileceğini de ima etmiş olurlar. Ayrıca epistemolojik açıdan bu adım ile üretim sürecindeki asli bölüşümü, ücret ile artı-değer arasındaki bölüşümü de böylece gündemden düşürmüş olurlar.

¹³Mummery ve Hobson'un kurgusunda da, Harrod-Domar modelinde olduğu gibi teknolojik dönüşüm yoktur, dolayısıyla üretim sabit oranlı (fiziksel sermaye ile işçi sayısı arasındaki sabit oran) bir teknolojik altyapıya sahiptir.

matematiksel bir çerçeve içinde olmasa da, ortaya koymuş olmaktadır. Aşağıda belirteceğimizi burada da vurgulamamız gerekmektedir; 19. Yüzyılın sonlarından başlayarak, nerdeyse marjinalist devrimle birlikte ortaya çıkan bir Hobson-Keynes-Kalecki ekolünü tespit edebiliyoruz.

LSE'deki¹⁴ dersleri sırasında Hobson kendisini Gökkuşluğu Çevresi (*Rainbow Circle*) olarak adlandıran gruba katıldı. Grubun üyeleri arasında 20. Yüzyılın ilk yarısında İngiltere tarihine yön verecek ünlü isimler vardı: Ramsey McDonald (İşçi Parti'li ilk başbakanı), William Clarke (Fabian makale yazarı), Murray McDonald (gelecekte Liberal Parti'den milletvekili) ve Sydney Olivier (Fabian, ilerde sömürge yöneticisi). Çevre *Progressive Review* adında bir dergiyi iki yıl boyunca çıkardı ve dergi sosyal reformizmin önemli seslerinden biri oldu. Bu dönemde Hobson muhafazakâr reformist ve ütöplast John Ruskin'den oldukça etkilendi. Ruskin toprak sahibi sınıf taraftarı bir muhafazakâr olmakla birlikte toprak sahiplerinin çalışma atölyeleri kurup işçileri yüksek ücretlerle çalıştırarak toplumsal refahı arttırabileceklerine inanan ilginç bir aydın tipolojisiydi. Ruskin, Hobson'daki sosyal reformizmi besleyen bir etki yarattı, ancak Hobson'un her konuda Ruskin ile anlaşması mümkün değildi. Liberal bir aileden gelen Hobson'un toprak sahibi sınıfın yanında olması beklenemezdi; ancak toprak rantının işçi sınıfının refahı için vergilenmesi gerektiği fikrinde yoğun bir Ruskin etkisi vardı.¹⁵ Bu dönemde Hobson'un iki önemli eseri daha yayınlandı:¹⁶ *Modern Kapitalizmin Evrimi: Makine Üretimi Üstüne Bir Çalışma* (*The Evolution of Modern Capitalism: A Study in Machine Production*, [1894] 1916) ve *Yoksulluğun Sorunları* (*Problems of Poverty*, [1891] 1913). Özellikle birincisinde Hobson hem bir sosyal reform tasarısı sundu, hem de bir çeşit evrimsel ütöplasyona ortaya koydu. Bu eserde Ruskin'in pastoral ütöplasyasını reddeden Hobson endüstriyel mekanizasyonun yine de faydalı bir şey olduğunu, insanların en temel gereksinimlerinin standart metaller tarafından karşılandığını ve dolayısı ile bu metallerin mekanize üretim teknikleri tarafından düşük maliyetle ve kolayca

¹⁴İngiliz iktisat tedrisatı tarihi içinde önemli bir yere sahip olan LSE Fabian sosyalist Webb'ler (Sydney ve Beatrice Webb) tarafından 1895'de kuruldu. Okulun kuruluş finansmanı Fabian sosyalistlerden geldi. Okulun kuruluş amacı işçi sınıfı için iktisadi bilgi üretmektir.

¹⁵Hobson için Ruskin hem Marx'dan (kapitalizm eleştirinde moral değerleri göz ardı ettiği için) hem de Mill'den (rekabet konusundaki tutkusundan vazgeçemediği ve devlet sosyalizmini bireysel özgürlüklere yönelik bir tehdit olarak gördüğü için) çok daha değerliydi (McGill, 2007: 125).

¹⁶Schneider, Hobson'un *Emperyalizm*'i için yazdığı değerlendirme yazısında Hobson için 1887 ile 1902 arasındaki dönemi "yaratıcı dönem" olarak nitelemektedir (Schneider, 2002).

üretilebileceğini vurgular. Temel ihtiyaçlar karşılandıktan sonra insanlar taleplerini sanatsal ve edebi aktivitelere yöneltecek ve daha mutlu olacaklardır. Dolayısı ile endüstriyel gelişim insanlığın gelişimi için elzemdir. Böylece Hobson sosyal reformcu bir ütopya ortaya koymuş olmaktadır. Ancak Hobson’u diğer ütopyacılarından ayıran nokta mülkiyet ilişkilerine hiç değinmemesidir; bu anlamda Hobson bir kuşak sonra ortaya çıkacak siyasal devrimcilerden ve bir kuşak önce ortaya çıkmış ütöpik sosyalistlerden ayrılmaktadır. Hobson için en büyük sorun gelir dağılımı olacaktır. Böyle bir toplumun oluşumu için ilk önce yapılması gereken şey kamusal otoritenin standart malları üreten endüstrilere el koyması olacaktır. Hobson bir karma ekonomik modeli savunmaktadır.¹⁷

Hobson bu dönemde diğer yazarların aksine hiçbir zaman Sosyal Darwinizmden etkilenmemiştir. Toplumu ve toplumsal yapıları gücünün ayakta kaldığı ve bu süreçte bir “organizma” olarak kendini yetkinleştirdiği teleolojik bir ulvi hedefe yönelmesini sağlayan bir savaş içinde görme fikri Hobson’a oldukça uzaktı. Dolayısı ile Hobson için gelecek biraz da iradi bir kurguydu, çizilmiş bir kaderin son noktası değil. Hobson’un sosyal reformizmi bu noktada daha anlamlı olmaktadır. Sosyal reformizm bir öznenin örgütlü ve bilinçli müdahalesini çağırdığı ölçüde tembelleştirici bir teleolojiyi dışarıda bırakmaktaydı. Hobson, belirtildiği gibi Ruskin’in aksine, endüstriye olumsuz bir anlam yüklemekten imtina etti. Diğer taraftan hizmet sektörünün büyümesi karşısında Hobson, bu sektörün aslında toplumun zenginlerinin ihtiyaçlarını karşılayan bir sektör olması hesabıyla, toplumun daha eşitlikçi bir çizgiye gelmesiyle ortadan kalkacağına inandı.¹⁸ Endüstriyi değil ama hizmet sektörünü bir parazit olarak gördü, liberalizmin etkisiyle imtiyazlı tekelleri ve büyük finans çevrelerini de parazit koalisyonuna dahil etti. Aslında tüm liberaller gibi Hobson küçük kapitalistler ile işçilerin bir çeşit uyumlu toplum yaratmak zorunda olduklarını ancak “büyüklerin” bu toplum hayalini kirlittiklerini düşünmekteydi.

¹⁷*Yoksulluğun Sorunları* ise sanki yaşadığımız çağda üzerinde bolca kelimeler ettiğimiz sorunları haber verir nitelikte konu başlıklarına sahipti: *Yoksulluk Ölçümü, Düşük Nitelikli Emegın Aşırı Arzu, Kadın İşçilerin Endüstriyel Durumu* (Hobson, 1913).

¹⁸Bu ise akla hemen Paul Baran ile Paul Sweezy’nin ünlü eserleri *Tekelci Sermaye*’de ortaya koydukları kuramsal çerçeve ve öngörüyü akla getirmektedir. Baran ve Sweezy kapitalist bir toplumda hangi ekonomik aktivitelerin sosyal olarak gerekli ve yararlı, hangilerinin gereksiz ve yararsız olduğu sorununu basitçe sosyalizme geçişin iktisadi yapı üzerindeki olası etkileriyle çözmeye çalıştılar. Onlara göre sosyalist bir toplumda ortadan kalkacak aktiviteler sosyal olarak sadece kaynak israfı yaratan mahiyettedir ve onlara göre kapitalist bir toplumdaki hizmetler sektörünün büyük bir bölümü sosyalizme geçişle birlikte ortadan kalkacaktır (Baran ve Sweezy, 1968).

Bu düşünsel altyapı Hobson'un Emperyalizm çalışmasının kuramsal öncüllerinin tohumlarını atacaktı (Cain, 2002: 47). Hobson'un büyük ölçekli firmalara ve finansal çevrelere karşı tepkisi emperyalizmle ilgili kurgusunda da kendisini gösterecekti. Üstelik bu konudaki fikirleri giderek de keskinleşiyordu. Büyük ve küçük kapitalistleri farklı yerlere yerleştirme eğilimindeydi. Bunun en bilindik kanıtını ise bu bölümde temel varguları özetlenecek olan *Endüstriyel Sistem (Industrial System)* isimli eseri sağlamaktaydı (Hobson, 1910). Bu kitap aslında Hobson'un fikirlerinin olgunlaşmasında önemli bir merhaleyi temsil eder. Hobson burada ekonomik daralmanın, işsizliğin ve yoksulluğun kökeni olarak gördüğü aşırı tasarrufun kökenlerini araştırır. Kitap klasik ve marjinalist iktisatta verilmiş çoğu eser gibi iktisadi yapıyı bir bütünlük içinde ele alır, işsizlik, ücretler veya fiyatlar gibi tekil olgulara yoğunlaşmaz (Hobson bunu başka eserlerinde yapacaktır). Ona göre bir metanın değeri maliyet ve artık şeklinde iki unsurdan oluşur. Maliyet üretime katılan tüm üretim faktörlerinin yeniden üretilmesi için gerekli tutardır, geriye kalan ise artıktır. Üretim faktörlerinin kendilerini yeniden üretmeleri için gerekli ücret, kâr, faiz ve rantın toplamı maliyeti verir; maliyet dünyasında bir bölüşüm kavgası yoktur. Herkes hakkını alır. Böylece Hobson Smith'den kaynaklanan ve sonraları retorik düzeyde marjinalistler tarafından doğal sonucuna ulaştırılan bir düşünceye iltihak etmiş olur. Marjinalist iktisadın kuru ancak içe kapalı dünyasında da her üretim faktörü hak ettiğini almaktadır. Asıl kavga artığın paylaşım sürecinde ortaya çıkar. Her üretim faktörü artık içindeki payını arttırmaya çalışır. Kimin ne kadarına el koyduğuna bağlı olmaksızın bu artığın bir bölümü el koyan üretim faktörünün yetkinleştirilmesi ve verimliliğinin artırılması için kullanılır. Artığın bu bölümünü Hobson "üretken artık" olarak adlandırır. "Üretken olmayan" artık ise faktör verimliliğini arttırmak için değil, lüks tüketim için kullanılır. Kimin daha fazla artığa el koyduğuna bağlı olarak üretken olmayan artık artabilir. Ancak kimin ne kadarına el koyacağı ise, üretim faktörlerine sahip olanların gücünün dışında, üretim faktörleri üzerindeki kontrole ve tekelleşme derecesine bağlıdır. Eğer söz konusu tekelleşme sermaye ve toprak için söz konusuysa üretken olmayan artık ve kaynak israfı yükselecektir. Dolayısıyla tekelleşmeye yol açan her türden iktisadi örgütlenme (tekeller ve tröstler) zararlıdır. Hobson burada tamamen eklektik bir kurgu oluşturmaktadır. Kitaptaki kurgu bir taraftan marjinalist tınılar taşırken, diğer taraftan toprak sahiplerine yönelik Rikardocu bir kini barındırmaktadır.

Kitapta ileride sistem iktisatçıları tarafından geliştirilecek pek çok yenilik vardır. Öncelikle kitabın "Trades and Their Place in the Industrial System" başlıklı bölümünde ekonominin farklı sektörleri arasındaki akımlar basit şemalarla anlatılmıştır. Ancak o bu bütünlüğü bir akım bütününe veya tutarlı bir iç bütünlüğü olan bir makineye değil; yaşayan bir organizmaya benzetir (Hobson, 1910: 31). Zaman içinde Hobson'un daha önceleri uzak

Silinmiş:

durduğu biyolojik organizm fikrine yaklaştığını görmek ilginçtir. Ancak daha ilginç olanı, bütünselleştirilmemiş olsa da, ekonomide sektörler arasındaki akım şeması ile daha sonra Wasily Leontief ile vücuda gelecek ve özellikle planlama deneyimlerinde bolca kullanılacak girdi-çıkıtı analizinin ilkel hallerinden biri bu bölümde bulunmaktadır.¹⁹ Dahası, Hobson bu akımları anlatırken her sektörde üretim faktörlerinin belirli bir oranda bulunması gerektiğini belirterek bu akımların bir denge içinde olması gerektiğini vurgularken Leontief'i başka bir açıdan daha önelemektedir. Bu kurgu üretim faktörleri arasında sabit bir oranı öngören Leontief üretim fonksiyonunun öncülüdür. Ancak Hobson'nun her iki düzeydeki katkısı iktisadi düşünce geleneğinde görmezden gelinmiştir.²⁰ Daha sonra Hobson endüstriyel akımları anlatırken önce Marx'ın yaptığı gibi bir basit yeniden üretim şeması verir, sonra ise tasarrufu sisteme ekleyerek genişletilmiş yeniden üretimi anlatmaya girişir. Burada tasarruf ile harcama arasındaki oranın cari ve gelecekteki üretim-tüketim dengesinin bozulmaması için belirli bir seviyede olması gerekir. Yeniden Harrod-Domar modelinin öncüllerine geldik.

Hobson, buraya kadar anlatılanların yanında, bu eserinde daha önemli, ancak eserin toplamı içinde tuttuğu yer açısından daha az göze çarpan başka bir amaca ulaşıyor; marjinalist bölüşüm kuramının eleştirisi. Son şekli ABD'li marjinalist iktisatçı John Bates Clark tarafından verilen marjinalist bölüşüm kuramı bir üretim faktörüne (örneğin emek gücüne) ödenecek bedelin, diğer üretim faktörlerinin (örneğin sermaye ve toprağın) miktarları değişmezken, bu üretim faktörüne yapılan son birim ekleme sonucu ortaya çıkacak ürün artışının piyasa değerine eşit olduğunu kabul eder. Hobson ise alaycı bir şekilde bu kuramı eleştirir; ona göre üretim teknolojileri doğaları gereği emek ile sermaye arasında niceliksel ve niteliksel bir bütünlük üstünde yükselirler. Daha da önemlisi işgücünün sosyal niteliğidir, işçiler üretimi bir grup olarak yürütürler. Hiçbiri bağımsız bir birim değildir; Adam Smith'in işbölümüne yaptığı vurgu Hobson için çok önemlidir. Hobson önemli olanın tek tek işçilerin üretkenliği değil, bir bütün olarak üretkenlikleri olduğunu altını çizerek (Hobson, 1910: 114). Üretkenlik Clark ve diğer marjinalistlerin yaptığı gibi *ceteris paribus* bir şekilde hesaplanamaz. Aslında Hobson'un karşı çıkışı daha derindir; o genel olarak son birim (marjinalist) iktisadını kuramsal bir yanılsama olarak görür,

¹⁹Ancak bu girdi-çıkıtı analizinin kökeninin Hobson olduğu türünden yanlış bir düşünce yaratmasın. Bu analizin kökleri fizyokratlara kadar geriye gider.

²⁰Örneğin Sraffa ekolünden iktisatçılar Heinz D. Kurz ve Neri Salvadori girdi-çıkıtı analizinin klasik iktisat içindeki düşünsel köklerini ele aldıkları yazılarında William Petty, Richard Cantillon, François Quesnay, Marx, Vladimir Dimitriev ve Ladislaus von Bortkiewicz gibi isimleri saymaktadırlar. Ancak listede Hobson yoktur (Kurz ve Salvadori, 2000).

bu anlamda yöntemsel olarak öncelediği çizginin, Keynes-Kalecki çizgisinin çok daha ilerisindedir. Yöntemsel olarak, çelişik de olsa, son birimi değil toplamı ve ortalamayı önemseyen klasik iktisat geleneğine yakındır.

*Anti-Say Cephesi: Sismondi, Malthus, Hobson, Keynes, Kalecki ve diğerleri*²¹

Hobson'un Keynes-Kalecki çizgisine tek üstünlüğü anti-marjinalizminden gelmez, ancak bu da önemli bir üstünlüktür. Keynes belki de yanlışlıkla "klasik" iktisat olarak adlandırdığı Jevons-Menger-Walras ve Marshall çizgilerine karşı çıkarken eklektiktir.²² Yöntemsel olarak özünde marjinalisttir. Sermayenin marjinal etkinliği kavramı Keynes'in sistemindeki en önemli üç kavramdan biridir (diğerleri marjinal tüketim eğilimi ve faiz haddidir) (Keynes, 1960:31). Ayrıca Keynes tüm eleştirelliğine rağmen ücretin marjinal verimlilikle bağlantısını koparmaz (Screpanti ve Zamagni, 2003:234). Keynes'in kendi dünyasını genel, neoklasik (Keynes'in tercihiyle "klasik") dünyayı ise özel kabul etmesi ciddi bir yenilik olarak kabul edilse bile, yöntemsel açıdan Keynes'i marjinalist kabul etmemiz için çok neden vardır. Ancak yöntem marjinalist de olsa, bu yöntemsel corpus'dan hareketle vardığı nokta Walras veya Jevons açısından ürkütücüdür. Vardığı noktadır ki onu Sismondi ile başlatılabilecek bir tarihsel cephenin üyesi yapmaktadır. Ancak ne kadar ayrıcalıklı bir üyedir, bu soru tartışılmayı beklemektedir.²³

Sismondi ile başlayan bu cephe siyasal açıdan geniş bir cephedir. Bir tarafta nüfus ve gıda konusundaki doğalcı fakat gaddar kuramıyla Malthus, diğer tarafta ise Marx ile Keynes'i sentezleyen Kalecki; bir yerde İngiliz üst sınıfına has soğukluğu ile Keynes, diğer tarafta Hobson bu cephenin içindedirler. Ancak farklı görüşlere ve nitelikleri haiz tüm bu isimleri ortaklaştıran şey kapitalist ekonomilerde ulusal arz ile ulusal talep eşitliğinin,

²¹Hayek, Say yasasına karşı çıkışın profesyonel iktisatçılardan çok Hobson gibi sıradan adamlardan geldiğini, bu iddianın yarı-bilimsel ve propagandaya dayanan yapısının, ne güzeldir ki, tasarrufa karşı duyulan güveni ve inancı sarsmadığını belirtmektedir (Hayek'den akt. Kates, 2010).

²²Keynes *Genel Teori*'nin Birinci Bölümünün hemen başına koyduğu dipnotta "klasik iktisat" kavramının Marx tarafından icat edilen bir isim olduğunu ve Ricardo, Mill ve öncellerini anlatmak için kullanıldığını vurgular. Kavramı Rikardocu iktisadı benimseyen ve yetkinleştiren Mill, Marshall, Edgeworth ve Pigou türünden iktisatçıları anlatmak için kullanacağını belirtir (Keynes, 1960:3).

²³Keynes'in sistematik hale getirdiği ekonomik durgunluğa yönelik tespitler ve öneriler Genel Teori yayınlanmadan hemen önce, hem de neoklasik camiaya dahil isimlerin oluşturduğu bir grup iktisatçı tarafından öneri olarak kamuoyuna açıklanmışlardı (Blaug'dan akt. Bahçe, 2009-2010: 17-18). Gerçekten Keynes ne kadar özel ve ne kadar özgündür? Bunun tartışılması gerekir.

klasik ve neoklasik ahalinin sandığının aksine genel değil, istisnai bir durum olduğu yönündeki tespittir. Kapitalist ekonomiler genel olarak aşırı üretim-eksik talep durumuna meyil gösterirler. Burada temel sorun aşırı tasarruftur. Bu cephe içindeki her isim bu aşırı tasarrufun kökenlerini farklı bir iktisadi güdüde ve farklı bir toplumsal grupta bulur. Dolayısıyla önerilen reform da bu köken ve güdüye bağlı olarak değişir. Örneğin Hobson ve Kalecki için esas sorun kapitalistlerin aşırı tasarrufudur ve çözüm geliri tüketim eğilimleri yüksek işçi sınıfı lehine yeniden dağıtmaktan geçer. Sismondi de mülkiyet ilişkilerini değiştirmeden kapitalistlerden işçilere doğru radikal bir yeniden dağıtım önerir (Screpanti ve Zamagni, 2003:124). Malthus ise nüfus arttıkça ekilen alanların büyüyeceğini, giderek daha verimsiz alanların ekime açılacağını ve gıda fiyatları artışının tasarruf eğilimi yüksek olan kapitalistlerden tasarruf eğilimi düşük toprak sahibi sınıflara doğru geliri yeniden dağıtacağını öngördü. Dolayısıyla müdahaleye gerek yoktu, bu kendi kendini düzelten bir mekanizmaydı. Keynes’de gelirin yeniden dağıtımı değil, kamusal müdahale öne çıktı. Kamusal otorite etkin talep eksikliğini gidermek için kendi alımlarını arttırmak da dahil birkaç yolu deneyebilirdi. Burada gelirin yeniden dağılımı dolaylı bir sonuç olarak ortaya çıkacaktı. Bu siyasal açıdan çoğulcu cephe Malthus’u bir kenara koyarsak en ılımlı çözüm Keynes’e aitti.

Bu cephe içinde Hobson’u diğerlerine göre öne çıkaran bir olgu vurgulamak gerekiyor. Michael Perelman şom ağızlı bilimin kurucu babası Adam Smith’in kurduğu bilimi basit bir değişim bilimine dönüştürdüğünü ve üretim dünyasını geri dönülmez bir sürgüne yolladığını belirtirken iktisat bilimi için tarihsel patikayı da çok iyi bir şekilde tanımlamış oluyordu (Perelman, 2011). Üretim, Ricardo’yu dışarıda bırakırsanız, sadece sapkınların at oynattığı bir alana dönüştü.²⁴ Yukarıda bahsedilen cephe içinde tüketimi temel hareket noktası olarak kabul etmek bir ortak tavır gibidir; bir kişi dışında. Hobson pek çok eserinde analize kapitalist üretimle başlar ve aşırı tasarruf eğilimini böylece psikolojizmin sınırlarının dışına çıkarır (ki bu çizgi içindeki diğer pek çok isimde, en çok da Keynes’de aşırı tasarruf eğilimi sosyal ve grupsal psikolojinin doğal bir sonucudur).

²⁴Marjinalist devrimin liderlerinden Willim Stanley Jevons Ricardo’yu, ve hatta Mill’i bile sapkınlar defterine kaydetmektedir: Ona göre yetenekli ancak yanlış kafalı (“wrong-headed”) bir adam olarak Ricardo iktisat arabasını yanlış bir mecraya saptırması, onu çok olumlayan ve takdir eden, ancak en az onun kadar yanlış kafalı, fakat en az onun kadar yetenekli John Stuart Mill de arabayı girdiği yanlış mecrada daha ilerilere taşımıştır. Oysa “ (Rikardiyen hatalardan muaf olmamalarına rağmen) ekonomik öğretiler konusunda daha ileri bir görüşe sahip Malthus ve Senior gibi iktisatçılar da vardı, ancak onlar Ricardo-Mill okulunun etkisi ve dayanışması sonucunda alanın dışına sürüldüler” (Jevons, 1879; lvii).

Hobson'un eksik tüketimciliği bir tür akademik söylencedir; gerçek çok farklıdır. Hobson'un kuramsal pek çok yeniliği ve itirazını gerekçelendirme yöntemi bu türden bir suçlamanın yersiz olduğunu göstermektedir. Öncelikle Hobson kendisi eksik tüketim ile ilgili yazılarında sorunun üretime göre tüketim eksikliği olmadığını, yatırıma nazaran eksik tüketim olduğunu açıkça ortaya koyar (Hobson, 1933).²⁵ Sorun ücret artışının verimlilik artışının gerisinde kalmasıdır. Bu konuda Lionel Robbins de açıktır; ona göre eksik tüketimci kuramlar ikiye ayrılabilirler: Mutlak eksik tüketimcilik (tüketimin mutlak olarak yetersiz olacağını ifade eden kuram) ve görelî eksik tüketimcilik (tüketimin yatırıma göre eksik olduğunu iddia eden kuram). Robbins'e göre Hobson ikinci partinin içindedir (Robbins, 1932: 414). Görelî eksik tüketimcilik ise aslında iktisat kamuoyunda eksik tüketimcilik olarak adlandırılan olgu değildir. Öncelikle burada ortaya çıkan tasarruf basitçe bir toplumsal grubun az kazanmasından ya da genel olarak toplumun az harcamasından ve çok tasarruf etmesinden kaynaklanmaz. Burada sorun kapitalist üretimden ve onun çerçevesi olarak rekabetten kaynaklanmaktadır. Üstelik bu tasarruf Keynes'de olduğu gibi salt parasal bir olgu değildir. Bu tasarruf, yatırım sonucunda emek verimliliğinin ücretlere göre hızlı artması sonucu ortaya çıkan aşırı üretim görünümünde ortaya çıkar ve bu da metallerin satılmadan birikmesi sonucunu doğuran tasarruftur. Kısacası, Hobson'a göre sistemin önünü tıkayan bu melanet kapitalist üretim sürecindeki bölüşüm (birincil bölüşüme ait) dinamiklerinden kaynaklanır. Ancak bu melanetin tek yarattığı şey ulusal ekonomiler için istikrarsızlık değildi, Hobson bu kurgudan sistemin daha büyük bir melaneti, emperyalizmi yaratmaya muktedir olduğunu keşfetti.

II. İkinci Unutulmuşluk: Emperyalizm

Kapitalizm yeni bir çağın eşiğindedir. Emperyalizmi niteleyen tarihsel gelişmelerden biri olan tüm sömürge dünyasının siyasal ve askeri olarak paylaşımı hızla sürmekteydi. Süreç dizginsiz bir şekilde işlemekte, Afrika, Asya ve Amerika haritalarında sürekli yeni sınırlar çizilmekteydi. Bu dizginsiz ve Gargantuan sürecin önünde tüm eleştiriler sessizliğin sansürüne itiliyor, tüm karşı çıkışlar sözde emperyal zorunluluklar önünde küçük düşüyor ve sürece en inatçı karşı çıkanlar bile bu önüne geçilmez dalganın içine karışmaktan geri duramıyorlardı. Bütün liberal iyi niyetine ve eleştirelliğine rağmen, tüm iyi yürekli liberallerin gözdesi Gladstone bile 1882'de Mısır'ı işgal etmekten geri kalamıyordu. Devir Cecil Rhodes'un, Lord Kitchener'in, Sudan'da isyana

²⁵Bu konuda ayrıca bkz. Allgoewer, 2002.

kurban gidecek Gordon Paşa'nın, İngiliz emperyalizminin ethosuna edebi bir içerik katan Rudyard Kipling'in ve genç Winston Churchill'in devriydi. Avrupa'nın kapitalist uygarlığı daha önce sızdığı coğrafyalara bayrak diyor, Avrupa ülkelerinde sömürgecilik kültürü ile yetişen yepyeni bir kuşak doğuyordu. Bu ve sonraki kuşak "beyaz adamın yükü"nü taşıdıkları inancıyla bayrak diktikleri her yere sermaye birikiminin zihniyetini taşıırken medeniyetsizlere medeniyet götüren misyonerler olduklarına inanıyorlardı. Ancak Hobson türünden anti-emperyalist aydınlara göre misyon medeniyet misyonu değil, ele geçirme misyonuydu. Cecil Rhodes "*fırsat olsa tamamını ele geçiririm*" derken emperyal açlığın sözcüsü oluyordu. İngiltere'de sesi giderek kısılan birkaç anti-emperyal dernek ve aydın ise karanlığa sesleniyor ancak bir cevap alamıyorlardı. Bunlardan biri olmaya hazırdı Hobson. Üstelik çok yalnız da sayılmazdı. Aslında İngiltere'de uzun bir dönemdir sürdürülen tartışmalar dış ticaretin etkisini küçümseyen²⁶, kolonileri ve yayılmacılığı israf ve boşa harcanmış çaba olarak gören Adam Smith'in ardılları ile daha çok Ricardo'nun ardılları sayılabilecek Wakefield, Cunningham ve Giffen arasındaki gecikmiş bir hesaplaşmaydı. İkinci gruptakiler imparatorluğun Britanya sermayesi için kârlı alanlar ve olanaklar sağladığına inanıyorlardı (O'Brien, 1988). Hobson bu süreçte emperyalizm hakkındaki önemli eserine hazırlanıyordu.

Ancak bu hazırlık süreci bir aydının kendisiyle hesaplaşmasına dair tüm çelişik durumları içinde barındırıyordu. Örneğin, Avrupa'dan artan sayıda yabancı işçi gelmesine de karşıydı, çünkü İngiliz işçi sınıfının yaşam kalitesini ve refahını düşürebilirdi böyle bir durum. *Hobson emek ve sermaye üzerindeki kontrollerin kaldırılmasına da karşıydı; ona göre bu durumda sermaye emeğin bol ve ucuz olduğu Hindistan ve Çin gibi coğrafyalara akacaktı.*²⁷ Dolayısı ile İngiltere'nin korumacı duvarlara ihtiyacı vardı (Cain, 2002: 57). Bu korumadan yoksun İngiltere tarımsal ve finansal aristokrasinin kucağına düşmüş ve endüstrisi yok olmuş bir İngiltere olacaktı. Böylece Hobson kendini dönemin serbest ticaret ve emperyal yayılma taraftarı hakim bakışı olan Manchester liberalizmin tam karşısında konumlandırmış oluyordu.

Hobson'un emperyalizm kuramının öncülleri *Progressive Review* yazarlığı sırasında oluştu. Derginin editörü William Clarke emperyalizmin arkasında finansal oligarşiyi görmekte ve bu sınıfa yüklenmekteydi. Clarke'ın görüşlerinden oldukça etkilenen Hobson giderek radikal bir çizgiye kaymaya

²⁶Smith sermayenin farklı kullanım olanaklarını anlatırken yurt içi ticaret ile dış ticareti karşılaştırır ve yurt içi ticaretin her ölçüde göre daha hayırlı olduğunu ima eder (Smith, 1991:310-311).

²⁷Vurgular bize aittir.

başladı. İlk yazılarında Rhodes'un daha saldırgan ve yayılcı emperyalizmini eleştirirken sürekli takdir ettiği sömürge bakanı Joseph Chamberlain'in daha uygar emperyalizm anlayışını olumlu bulmaktaydı. Hobson beyaz yerleşimcilerin yerleştiği Avustralya, Kuzey Amerika ve Yeni Zelanda gibi bölgelere yayılmanın hayırlı bir şey olduğunu, ancak Hindistan gibi ülkelerin sömürgeleştirilmesini insanlık dışı gördüğünü çekinmeden yazmaktaydı. Hobson'da emperyalizm kuramının değişmez bir paçası olacaktı bu ayırım. Hobson Kuzey Amerika veya Avustralya'daki İngiltere'yi ilerlemeye katkı olarak görürken, Hindistan'daki İngiltere'yi parazit olarak algılamaktaydı. Ancak Hobson beyaz yerleşimcilerin bol olduğu yerlerdeki politikaların da yerel halkın yaşam formlarına zarar vermeyecek şekilde kurgulanması konusunda ısrarcıydı. Cain'in de vurguladığı gibi, bu olgunlaşmamış şekliyle kültürel görecelilikti; ki Cain'e göre bu yaklaşım çağına göre bir ilerlemeydi (Cain, 2002: 66). Hobson için asıl kopma 1898 yılında gerçekleşti, bu yıldan sonra Hobson militarizmi endüstriyel gelişmenin ve demokrasinin en büyük düşmanı olarak görmeye başladı. Radikal emperyalizm eleştirisi artık başlayabilirdi.²⁸

Hobson'un fikir değişiklikleri devam ediyordu. İngiltere ve işçi sınıfı için korumacılığı hayırlı gören Hobson, Boxer ayaklanmasından ve Çin'in zor yolu ile dışa açılmasından sonra korumacılığı büyük bir yanlış olarak görmeye başladı. Ticaretin bayrağı takip ettiği ("Trade follows flag") tezi olabildiğince saçma görünmeye başlamıştı. Bu yıllarda emperyalizmin kökeninin aslında ülke içinde yatırım olanağı bulamayan aşırı tasarruf olduğu yönündeki kuramını da geliştirmeye başlamıştı. Dış ticaret hala Hobson için, A. Smith için olduğu kadar, önemsizdi. Dış ticaret iç ticaret kadar istihdam ve büyüme yaratma yetisinde değildi. Dolayısıyla dış pazarların kaybedilmesi İngiltere için sermaye ve emeği kaydıracağı yeni alanların kapısını açacağı için çok da tehlikeli değildi. Hobson emperyalizmi sürekli bir insan, sermaye ve meta akışı düzleminde görmekte ve bu düzlem üzerinde sürekli yer değiştirmekteydi. Aslında Hobson sürekli bir serbest ticaretçi olarak kalacaktı. Ancak onun serbest dış ticareti desteklemesinin altında bir iktisadi kâr-zarar hesabı yatmıyordu; o serbest dış ticaret aracılığıyla ulusların ve insanların iletişim içine gireceklerine ve bunun da küresel barışa katkıda bulunacağına inanıyordu.

²⁸Aslında emperyalizmin liberal eleştirisinden en çok hatırlanan ve bilinenin Hobson'un katkısı olması bu çizginin artık unutulmuş isimlerine yönelik bir tür hakkaniyetsizliği de içermektedir. Örneğin Hobson'un emperyalizm üstüne çalışmasının basılmasından yaklaşık 10 yıl önce *Empire, Trade and Armaments: An Exposure* isimli bir eser yazan Robert Spence Watson, Hobson kadar sistematik bir yaklaşımla olmasa da, aynı türden eleştirileri ifade etmiş ve emperyalist politikanın savunucularını jingoizmle suçlamıştı (Thompson, 1997).

Cain bu noktada devreye girmektedir; Hobson'un iç siyasetteki bir yere kadar yıkıcı ve sosyal reformist çizgisini dış ekonomik ve siyasal ilişkiler düzleminde Ortodoks ticaret kuramlarının en temel çıkarımlarından biri ile sentezlemesinin bir bedeli mutlaka olacaktı (Cain, 2002: 78).

A. Boer Savaşı

Hobson'un emperyalizm konusundaki görüşlerini asıl olgunlaştıran olay II. Boer Savaşı (1889-1902)²⁹ ve onun savaşın hemen öncesinde bir muhabir olarak Güney Afrika'ya gitmesi oldu. İngiliz Güney Afrika ile bağımsız Hollandalı yerleşimci (Afrikaaner) cumhuriyetleri Transvaal ve Orange Serbest Bölgesi arasındaki ilişkiler, İngiltere'den sürekli göç nedeniyle giderek tırmanan bir gerilimi yaşatmaktaydı. İngiliz yerleşimcileri çeken elmas madenciliği sektörünün çıkarları ile daha kuzeyde bulunan Hollandalı yerleşimci çiftçilerin çıkarlarını uyuşturmanın imkânı yoktu. İngiliz finansal sermayesi Hollandalı yerleşimcilerin topraklarına da göz dikmişti. Bu durum bir şekilde madencilik-tarım çatışması gibi başlasa da Britanya ile beyaz yerleşimci Hollandalılar arasında bir savaşa dönüşmek üzereydi. Hobson muhabir olarak Güney Afrika'ya 1899'da gitti ve gerilimin kucağına düştü. Bu sırada İngiltere'de liberal anti-emperyalizm ile liberal emperyalizm koalisyonları çoktan ciddi bir hesaplaşma içine girmişlerdi. Hobson Güney Afrika'da yazdığı yazılarda ve daha sonra yazacağı *Güney Afrika'da Savaş (War in South Africa)* (Hobson, 1900) adlı eserinde Güney Afrika'daki toplumsal ve siyasal yapının detaylı bir analizini verir. Bu analiz içinde Güney Afrika'daki savaşı destekleyenlerin tezlerini çürütmeye çalışır. Kitabın son bölümünde bu savaştan ne ulusun ne de kişisel olarak ülkeyi bu savaşa itenlerin, kısacası kimsenin kazançlı çıkmayacağını halka anlatılması gerektiğini vurgular (Hobson, 1900:315). Bu nokta önemlidir ve yeniden vurgulanması gerekir. Hobson tüm hayatı boyunca devrimci değil reformist, yıkıcı değil itidalli ve elitist değil popülist olmuştur. Bu nedenle Hobson'un kurgusunda emperyalizm halka gerçekler anlatıldığında giderilebilecek bir hastalıktır. Bu anlayış 1901 yılında yazdığı *Jingoizmin Psikolojisi (The Psychology of Jingoism)* adlı eserinde de mevcuttur. Kitabın ilk bölümüne, jingoizmin tanımının verildiği bölüme bir ulusun bir başkasına düşman edilmesinin ve onunla ölümcül bir savaşın içine sokulmasının tarihin bilindik olgularından biri olduğunu ve kralların, devlet adamlarının, rahiplerin, soyluların ve askerlerin arzularının bu olguyu beslediğini belirterek başlar (Hobson, 1901:1-2). Bu türden acılar ve bu acıları yaratan savaş kıskırtıcısı

²⁹I. Boer Savaşı (1880-1881).

ilkel duygu beşeriyet açısından yeni değildir. “Jingoizm olarak adlandırılan ulusal nefretin tezcanlı galeyanı ise modern uygarlığın belirli durumları tarafından değiştirilen ve yoğunlaştırılan bu ilkel duygunun belirli bir halidir” (Hobson, 1901:2). Hobson’a göre emperyalizm var ise jingoizm vardır. Kitap emperyal politikanın yarattığı psikolojiyi gözler önüne sermektedir (ve Hobson’dan sonra ortaya çıkacak radikal emperyalizm yazını genel olarak emperyalizmin bu yönü üzerine ne yazık ki nadiren eğilecektir). Boer Savaşı’nın gölgesinde yazılan bu iki eser aslında pek çok açıdan *Emperyalizm* çalışmasını tamamlar niteliktedir.

Bu yıllarda İngiliz liberal ve reformist anti-emperyalizmi de son kozlarını oynamaktadır. Son derece canlı bir tartışma sürüp gitmektedir. Liberal/ sosyal reformist anti-emperyalizm Hobson örneğinde olduğu gibi genelde finansal oligarşiyi, özelde ise İngiliz finansının merkezi City’i³⁰ suçlamaktadır. Boer savaşı İngiliz düşün hayatında ve iç politikasında daha sonraki dönemlerde bir örneği daha görülmeyecek bir bölünme ve düşünsel bir bunalım yaratacaktır. Beyaz olmayan ırkların yaşadığı coğrafyaların sömürgeleştirilmesi sürecine “beyaz adamın yükü” olarak bakan ve bunu bir dereceye kadar anlayışla karşılayan bu çizgi açısından Boer Savaşı’nın onu ayrıksı kılan bir niteliği vardır: Büyük ve kudretli bir “beyaz” güç ilk defa beyaz yerleşimcilere saldırmaktadır.³¹ Bu gizli bir anlaşmanın, yazılı olmayan bir geleneğin ihlali gibi görülmüştür. Beyaz adamın yükü, beyaz adamı değil, diğerlerini eğitmektir. Böylece beslenen finansal oligarşi düşmanlığı daha sonraki tüm emperyalizm kuramını etkileyecektir. Hilferding’in *magnum opusu*, *Finans Kapital* için uygun ortam doğmaktadır. Fakat sosyal reformist emperyalizm eleştirisinin kuramsal ve siyasal mirasını klasik Marksist emperyalizm yazınına bağlayacak bağlantı için Hobson’un *Emperyalizm: Bir Çalışma*’sını beklemek gerekecektir.

B. Emperyalizm: Kitap

Hobson kitabı iki bölüme ayırır; ilk bölüm emperyalizmin iktisadi kökeni üzerine daha kısa bir bölümdür. Diğer taraftan daha uzun olan ikinci bölüm emperyalizmin siyasal görünümü ve etkileri üzerinedir. İlk bölüm kuramsal düzeyde ve yenilik açısından çok fazla bir şey vaat etmemektedir. Bu

³⁰Londra’nın tam ortasında, eski Londra olarak kabul edilebilecek bölge. Tarihi bir finans merkezidir.

³¹Ancak sosyal reformistler burada hata yapmaktadırlar; Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sırasında savaş Kuzey Amerika’ya sıçradığında İngiliz askerleri Kanada’da yerleşik Fransız yerleşimcilere saldırmaktan imtina etmemiştir.

bölümün tezleri aslında bilindiktir; bu tezleri şu veya bu şekilde Lenin aktarmaktadır.³² Aktarım bazı durumlarda aktarılanın okunmasını gereksiz bile kılabilir. Ancak bu de facto durumun yarattığı bir tehlikeye dikkat çekilmesi gerekir. Hobson’u Lenin’den okumak aynı zamanda Lenin’in Hobson’unu okumaktır. Bazı durumlarda bu Hobson’u Hobson’dan okumakla aynı anlama gelmeyebilir. Üstelik bu durum Hobson’u ve önemli eserini söylenceler dünyasına itmek gibi hakkaniyetsiz bir başka durumu da doğurabilir. Dolayısı ile ne kadar sıkıcı ve bilindik olursa olsun, emperyalizmin bilindik iktisadi kuramını bir de Hobson’dan dinlemekte yarar vardır.

C. Emperyalizm: İktisat

Hobson kitabın 1938 tarihli 3. baskısına³³ yazdığı önsözde emperyalizmin iktisadi kökleriyle ilgili temel tezini okuyucuyu çok beklemeden ifade eder: Emperyalizmi diğerkam (“altruistic”) bir medenileştirme güdüsünün, güçlü bir gurur ve prestij duygusunun, ve onurlu bir kavgacılığın yarattığı bir eğitim seferi olarak algılamak saçmadır; emperyalizm ihracatçı ve finansal oligarşinin yeni pazar ve kârlı yatırım alanlarına duyduğu açlıktan kaynaklanmaktadır (Hobson, 1938: v). Hobson ulusal talebi aşan bir üretimin zorunlu olarak bu güdüyü yaratmayacağını, uygun serbest ticaret araçlarıyla bu sorunun giderilebileceğine inanmasına

³²Bu yazarların Hobson’u nasıl değerlendirdiklerini görmek ilginç olabilir. Lenin Hobson için “dürüstçe pasifist ve reformist” sıfatını kullanır. Hobson Lenin için bir “sosyal liberal”dir, “bakış açısı burjuva sosyal reformizmi ve pasifizmi”dir, ve bu anlamda bakış açısı “eski Marksist Kautsky”nin bakış açısıyla aynıdır (Lenin, 1999). Hilferding’in Finans Kapital’inde ise, kitaptaki genel kurgu ve kavramsal araç deposu anlamında çok etkilendiği Hobson’un adı geçmez (Hilferding, 1981). Aynı durum Rosa Luxemburg’un Sermaye Birikimi ve Bukharin’in Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi için de geçerlidir (Luxemburg, ; Bukharin, 2001).

³³Kitabın basım tarihçesi de bir çeşit unutulmuşluğun hikayesidir aslında. Birinci baskı 1902’de, ikinci baskı ise 1905’de yapılmıştır. İngiltere’de daha sonraki baskılar sırasıyla 1938, 1948, 1954, 1961, 1968 ve 1988’de yapılmıştır. 1965’de ABD’de bir baskı çıkmıştır. Uzun yıllar kitabın basımını üstlenen Allen & Unwin’in sahibi Stanley Unwin 1968 baskısına şu yayıncı notunu eklemiştir: “kitap için sürekli bir talep olmasından dolayı değil, başka bir çalışmanın bütünüyle onun yerini alamamasından dolayı, yeniden basımına konusundaki tavsiyeleri her seferinde yok saydım” (akt. Schneider, 2002: 167). Kitaba karşı son yıllarda uyanan bir ilgi vardır; 2011 yılında Cambridge Üniversitesi Yayınları klasik eserlerden oluşan bir seri kapsamında kitabı yeniden bastı. 2012 yılında ise başka bir yayınevi tarafından basıldı; son baskıyı yapan yayınevinin adı ironik bir şekilde *Forgotten Books* (Unutulmuş Kitaplar) idi.

rağmen yine de böyle bir durumun dışsattım problemini güçle çözmek isteyecek gruplar için uygun bir müdahale ortamı yaratacağını ifade eder. Diğer taraftan Hobson “ticaret bayrağı takip eder” kuralının aslında zorunlu bir kural olmadığını ancak bayrağın yine de bu bayrağın siyasi hükümlerine dahil olan ticaret ve finans oligarşisi için önemli avantajlar sağladığını da ekler.

Yukarıda bahsedilenlerin ışığı altında, Hobson’da emperyalizm, Lenin’in aksine zorunlu bir kapitalist aşama değildir. Onu zorunlu kılan nedenleri uzun uzun anlatır ancak bu nedenlerin sistemin bekasını bozmadan ortadan kaldırılabilecek nedenler olmaları, Hobson için emperyalizmi zorunlu bir kapitalist aşama olmaktan çıkarır.³⁴ Emperyalizm örgütlü ve saldırgan belirli kapitalist sınıfların (ihracatçılar, finansörler ve dışarıda yatırım yapmaya hevesli kapitalistler) siyasasıdır³⁵ ve arzıdır. Bu anlamda Winslow, Hobsongil emperyalizm kuramının emperyalizmin kökenlerini hedef alırken sistemi tehdit etmediğini belirtirken haklıdır (Winslow, 1931: 734). Bu aslında Hobson’un da dahil olduğu sosyal reformist akımın emperyalizme temel bakışıdır. Emperyalizm düzeltilebilir bir arzıdır. Bu noktada Schumpeter, Hobson’a yakın bir fikir ortaya atar. Schumpeter’e göre de emperyalizm kapitalist sistem içindeki gerici bir geleneğin ve bu geleneğin taşıyıcısı olarak aristokratik unsurların politikasıdır. Dolayısı ile saf bir kapitalist aşamaya erişilmesiyle birlikte ortadan kalkacak ateşli bir hastalıktır (Schumpeter, 1966).

Peki emperyalizm nasıl tedavi edilecektir? Hobson bir sosyal reformist olarak çözümü emperyalist ülkelerde gelirin çalışan sınıflar lehine yeniden dağıtılmasında görmektedir. Böylece emperyalizme yol açan ve açlığı yüksek kapitalist aşırı tasarruf ortadan kalkacaktır. Üstelik bu durumda ticaret de asli işlevini, sürece dahil tüm ülkeleri, coğrafyaları ve grupları daha müreffeh hale getirme işlevini yeniden üstelenebilecektir. Kısacası Ricardo ve Smith’in sürtünmesiz cennetinin ortaya çıkabilmesi ve Cecil Rhodes gibi azgın emperyalist kimliklerin ortadan kalkabilmesi için, işçilerin ve çalışanların gelirin daha büyük bir kısmına el koyabilmeleri gerekmektedir. Bu sosyal reformizmin temel şiarıdır.

³⁴Bu noktada Hobson’u konu edinen bazı yazarlar ile ters düştüğümüzün farkındayız. Örneğin, Hobson, Lenin ve Schumpeter’in emperyalizm görüşlerini karşılaştıran Krueger, Hobson için emperyalizmin kaçınılmaz bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Hobson sermaye birikiminin doğal uzantısı olarak görmektedir (Krueger, 1955). Taner Timur da aynı kanıdadır; ona göre Hobson’da emperyalizm kapitalist gelişmenin doğal bir sonucudur (Timur, 2002).

³⁵Krueger Hobson’un 1911 tarihli *An Economic Interpretation of Investment* adlı eserinde uluslar arası finansa yönelik bu olumsuz yargısını düzelttiğini ve bu eserde ona ilerici ve olumlu bir rol yüklediğini belirtmektedir (Krueger, 1955).

Hobson ilk elden 19. Yüzyılın son çeyreğinde emperyalist yayılmanın boyutlarını göstermek açısından siyasi egemenlik altına alınan coğrafyaların toprak ve nüfus büyüklüğüne dair rakamlar vermektedir. Hobson'a göre saf emperyalist aşamayı kolonizasyon döneminden ayıran şey; ilkinde siyasi egemenliğin beyaz yerleşimcilerin yaşadığı bölgelerin ötesine, beyaz olmayan yerli halkların yaşadığı bölgelere de yayılmasıdır.³⁶ Bu bakış açısı Marksist olsun olmasın daha sonraki bakış açıları da geçerli olacak ve emperyalizm sanki 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan bir olgu gibi algılanacaktır. Bu genel kabul gören bir görüş olacak ve bu görüş dolaylı olarak bir zamanlar aslında emperyalist olmayan, daha temiz ve daha az günahkâr bir kapitalizmin olduğuna dair bir efsaneyle birlikte yürüyecektir. Azınlıkta olan çok az sayıdaki ses ise emperyalizmin doğumundan bu yana kapitalizmin yapısal niteliklerinden biri olduğunu öne sürecek (örneğin bkz. Addo, 1986) ancak bu ses çok da dikkate alınmayacaktır.

Hobson bu bölümde İngiliz sömürgelerini üçe ayırmaktadır (ancak bölümün devamında aslında iki grup sömürge veya bağımlı ülke tanımladığını anlamaktayız). Birinci grupta beyaz yerleşimcilerin egemen olduğu ve büyük bir oranda kendi kendini yönetmelerine izin verilmiş Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve Güney Afrika gibi ülkeler varken, ikinci gruba özyönetim hakkı bulunmayan sömürgeler girmektedir. Hobson bu ayrım üzerinden İngiltere'nin birinci gruba girenlerle ihracat ve ithalatının hızlı bir şekilde büyüdüğünü, ikinci gruba girenlerle dış ticaretin en azından 19. Yüzyılın son 10 yılında artmadığını göstermektedir. İkinci gruba girenler 19. Yüzyılın ikinci yarısında resmen sömürge statüsüne alınan Hindistan dışındaki ülkeleri kapsamaktadır. Hindistan'ı dışarıda bırakırsanız, geriye kalanların İngiltere ile dış ticaret hacimleri çok düşüktür. Hobson bu verilerden hareketle en azından yeni emperyalizmin (19. Yüzyılın ikinci yarısındaki siyasi sömürgeleştirme siyasetinin) nedeninin dış ticaret olmayacağını vurgular (Hobson, 1938: 39). Hatta Hindistan'ın bile sanıldığı kadar önemli olmadığını, İngiliz sanayisinin çıktısına nazaran çok düşük bir katkısının olduğunu da vurgular.³⁷ Hobson bir sonraki bölümde de İngiltere'nin nüfus fazlasına sahip olduğunu ve bundan

³⁶Hobson'un emperyalizm kuramı hakkında oldukça kapsamlı bir inceleme yazan Giovanni Arrighi (1978:27) Hobson'da geniş emperyalizm kavramının aslında dört türden uluslar arası yayılmayı içerdiğini belirtir: *kolonyalizm, formel imparatorluk, enformel imparatorluk (ya da enternasyonalizm) ve dar anlamıyla emperyalizm*. Arrighi Hobson'un bu ideal tipolojileri yaratarak Weberyen bir rota tuttuğunu belirtir. Hobson'un karşı olduğu dar anlamıyla emperyalizmdir esasında. Diğerlerinde bir yere kadar hayırlı unsurlar bulunmaktadır. Bu dört ideal tipi birbirinden ayıran nedir? Arrighi'nin buna verdiği cevap için Ekl'e bakılabilir.

³⁷Bazı emperyalizm araştırmacıları da aynı görüştedir. Bkz. Barratt-Brown, 1975.

dolayı beyaz yerleşimci ihraç etmesi gerektiğini ve bu beyaz yerleşimcilerin yerleşeceği bölgeler üzerindeki İngiliz siyasal egemenliğinin, ve dolayısıyla emperyalizmin zorunlu olduğunu iddia eden tezi ele almaktadır. Burada Hobson ne İngiltere'nin bir nüfus fazlasına sahip olduğunu, ne de nüfusun büyüme hızının yüksek olduğunu belirterek bu tezin yanlışlığını kanıtlamaya çalışmaktadır.

Hobson emperyalizmden iktisaden sorumluları teşhis ettiği bir sonraki bölüme emperyalizmin irrasyonel bir davranış kalıbı olduğu hurafesini hedef alarak başlamaktadır. Hobson'a göre emperyalizmin bir politika olarak ortaya çıkmasının altında yatan en önemli neden aşırı kârlı yeni yatırım alanları ihtiyacıdır. Bu nedenle sisteme içkin bir rasyonalitenin doğal sonucudur, irrasyonel bir adım değildir. İngiltere için bazı hesaplamaları aktaran Hobson, İngiliz sermayesinin deniz aşırı finansal yatırımlardan elde ettiği getirinin dış ticaretten elde edilen getirinin çok çok üstünde olduğunu vurgular (Hobson, 1938: 52). Hobson böylece emperyalizmin suçunu finansörlere yıkar; tüccar ile sanayiciyi beraat ettirmiş olur. Farkında olmadan finansın kendi başına buyruk bir sermaye alanı olduğu ve çoğu zaman sanayi sermayesi ile uzlaşmaz çelişkiler içinde olduğunu iddia eden tezi de açıkça ifade etmiş olmaktadır. Tam da bu noktada Hobson aşırı finansın kaynağının özellikle sermayesi aşırı biriken endüstriler olduğunu belirterek Hilferding ve Lenin için bir kapı aralar.³⁸ Bu endüstriler boğaz boğaza rekabet sonucunda rakiplerini ortadan kaldıran veya onları özümseyen tröstlerin egemenliği altındadır; bu tröstler ellerindeki sermaye fazlası için yatırım alanları aramaya başlarlar. Finans bu arayışın hem aracı hem de amacı olur; aşırı sermaye finans sektörüne akarak akışkan bir hale gelir. Tröstler ve finans sistemi ise devleti aşırı birikmiş sermaye için alan bulmaya iter. Emperyalizmin ekonomik özüdür bu aslında.

Hobson, emperyalizmin ekonomik özünü açıkladığı bölümde özellikle ABD üzerinde çok durur. ABD emperyalizminin geç ve hızlı sanayileşmenin ve bu sanayileşme sonucunda ortaya çıkan aşırı sermaye birikiminin sonucu olduğu konusunda okuyucuyu ikna etmeye çalışır. Arada Kıta Avrupa'sı kökenli diğer emperyalist güçlere de değinir, ancak nedense İngiltere bu bölümde analizin dışında tutulmuştur. Hobson İngiliz emperyalizmini değil

³⁸Ancak Arrighi burada müdahale eder: "Onun [Lenin'in] analizi birbirinden çok uzak ve bağdaştırılmayacak iki 'finans kapital' kavramı arasında karar veremez bir şekilde kalmıştır...Şimdilik, Hobson için "finans kapital" tabirinin herhangi bir üretken aygıtla neredeyse hiçbir bağlantısı olmayan ulus ötesi bir oluşumu tanımlarken, Hilferding için üretken aygıtla bağlantıları son derece yakın olmaya meyilli, doğası ulusal bir oluşum olduğu olgusunu belirtmek yetecektir. Lenin bu iki kavram arasında sürekli gidip gelmiştir..."(Arrighi, 1978:25).

ama diğerlerini saldırgan olarak görür. Onlar korumacı duvarlar örerler, İngiliz hegemonyasına meydan okumak için yoğun bir askeri yığınak yaparlar. Hobson neredeyse Pax Britannica'nın hayırlı bir şey olduğunu ilan etmek üzeredir. Savaş ve saldırı tehdidi diğerlerinden gelmektedir.

Hobson emperyalizmin iktisadı genel başlığı altında son olarak emperyalist finans üzerine düşüncelerini aktarmaktadır. Hobson emperyalist finansı da toplumsal gelir dağılımının bozukluğunun bir sonucu olarak görmektedir. Gelirin tasarruf edenlere, tüketenler aleyhine, yönlendirilmesi hiç kuşkusuz bu kesimleri ellerinde biriken parasal fazlayı daha spekülâtif alanlara yöneltmeye itecektir. Bu spekülâtif adım iki kanaldan emperyalist macerayı destekleyecektir. Birincisi, bu türden bir spekülâtif akışkanın ulusal sınırlar içinde kalmasını kimse bekleyemez; şansını sınırların ötesinde de deneyecek ve bu deneme sırasında majestelerinin dalgaları yöneten savaş gemileri ona eşlik edecektir. İkincisi ise, küresel egemenlik için etkin ve geniş bir askeri güç gereklidir; bu gücü yaratmak ve ayakta tutmak için Britanya'nın liberal monarşisi yüksek harcamalar yapmak durumundadır. Üstelik toplumsal ve siyasal zorunluluklar bu harcamalar için mülk sahibi sınıfların daha yüksek bir düzeyde vergilendirilmelerini de engellemektedir, devlet borçlanmak durumunda kalacaktır. Bu anlamda zenginlerin elindeki parasal fazlalıklar devlet borcuna dönüşecek ve devletin sürekli bir finansman gereği içinde olması zenginleri borç verilebilecek daha fazla fon toplamaya itecektir. Böylece birbirini besleyen bu süreçler finansal emperyalizmi yaratacaktır.

Hobson'un emperyalizmin iktisadi kökenlerine yönelik açıklaması burada bitmektedir. Genel bir değerlendirme yapmak gerekir. Birincisi, Hobson, eksik tüketimci esintilere sahip olmasına rağmen,³⁹ emperyalizmin

³⁹Hobson, yazdığı bir makalede toplumsal eksik tüketim eğiliminin iktisadi kökenlerini analiz eder (Hobson, 1933). Bu eğilimin irrasyonel olduğunu, gelir dağılımındaki irrasyoneliteden kaynaklandığını vurgular; ancak daha da ileri gider. Gelir dağılımındaki irrasyonelitede ise (Hobson'a göre) irrasyonel gelir türlerinden, ranttan, aşırı kârdan ve tesadüfi gelirden kaynaklanır. İrrasyonel gelirlerin kökeni nedir? Hobson iktisat dünyasından kovulmuş üretim alanına geri döner. Örneğin belirli bir firma grubunun herhangi bir şekilde emek verimliliğini arttıracak bir teknolojik yeniliğe vakıf olduğunu ve bunu yeni makine formunda üretim sürecine soktuğunu varsayalım. Bunun toplum için hayırlı bir gelişme olduğuna kimse itiraz edemez. Ancak bu adım iki sonuca yol açacaktır. Birincisi aynı sektörde üretim yapan ve bu makineyi üretime sokamayan firmaların elindeki makine stokunun değerini düşürecek. Böylece toplam sermaye değersizleşecektir. İkincisi de, bu adımı atan firmalar artık daha ucuza daha fazla üretebileceklerinden rakiplerine yönelik talebi çalacaklardır. Dolayısıyla bu durum onların elindeki makine sokunu sadece iktisaden değersizleştirmekle kalmayacak, bir bütün olarak işlevsizleştirecektir. Yeni tekniği

kökeninde yeni kârlı yatırım olanakları arayışını görmektedir. Sermaye ihracı güdüsüne verdiği önem ile Lenin'i önelemektedir. İkincisi; Hobson sosyal reformist bir yaklaşımla çözümü gelirin yeniden dağılımında görmektedir. Birincisi Marksist emperyalizm kuramlarının devraldığı bir bakış açısı olacaktır; ikincisine ise kapitalist alemi daha hakkaniyetli bir gelir dağılımı ile emperyalist beladan kurtarabileceklerine inanan reformist sol Keynesyenler sahip çıkacaklardır. Her iki temel tez de sonra ortaya çıkacak kuramsal ve siyasal metinlere içkinleşerek ölümsüzleşecektir. Ancak onlar ölümsüzleştiğçe Hobson unutulacaktır. Diğer taraftan, tezleri açısından eserin ikinci bölümü bu ölçüde bile şanslı şğıldır.

D. Emperyalizm: Politika

Emperyalizmin Marksist analizinde temel birim, ulusal sermaye birikiminin unsuru olarak ulus-devlettir. Emperyalizmle ilgili Marksist katkılar emperyalizmi ulus-devletler arasında açık ya da gizil bir çatışma olarak ele alırlar.⁴⁰ Dolayısıyla emperyalizmle ilgili Marksist yazın çoğunlukla emperyalizmin dışarıda neler yaptığı ile ilgilenir. İçeride neler yaptığına

uygulamayan firmalar kısa bir sürede aynı tekniği üretim sürecine sokmazlarsa batacaklardır. Bu hem sabit sermayede hem de iş gücünde kaybına yol açacaktır. Ancak zincirleme etki burada da durmayacaktır. Aynı zamanda yeni teknolojiyi barındıran yeni makine stokunu üretim sürecine sokan firmalar da aynı düzeyde, hatta daha yüksek bir düzeyde üretimi daha az sayıda işçi ile başarabileceklerini anlayınca işçilerin bir bölümüne yol vereceklerdir. Bu firma grubunun elinde aşırı kâr birikirken, malların fiyatları düşecek işsizlik yükselecek ve artan üretim karşısında talep görel olarak gerileyecektir. Böylece yeni ve kârlı bir yatırım alanına muhtaç bir artık çıkacaktır ortaya. İnsanlık için hayırlı gibi görünen adım, onun için kâbusa dönüşecektir. Burada Hobson, okuduğunu ancak etkilenmediğini ifade ettiği Marx'a çok ama çok yakındır. Marx, Kapital'in birinci cildinde, Dördüncü Kısım'da "Makinelerin İşsiz Bıraktığı İşçilerle İlgili Telafi Teorisi" başlıklı bölümde nerdeyse aynı öyküyü anlatmaktadır (Marx, 2001, Dördüncü Kısım, Altıncı Bölüm).

⁴⁰Ancak uluslar arası düzeydeki çatışmalardan hangisine daha büyük öncelik verildiği uluslar arası kapitalizmin yapılanmasındaki tarihsel ve iktisadi dönüşümlere bağlı olarak değişmektedir. Örneğin klasik Marksist emperyalizm kuramları döneminde (Hilferding, Luxemburg, Lenin, Kautsky ve Bukharin'in yazdığı "altın çağ"da) vurgu daha çok emperyalistler arasındaki çatışmaya yapılmaktaydı. Bir küresel paylaşım savaşının yaklaştığı ve cereyan ettiği bir dönemde bu oldukça anlaşılır bir şeydi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle de 1949'de Çin Devrimi'nden sonra, vurgu emperyalistlerle emperyalist tahakküm altındakiler arasındaki çatışmaya doğru kaydı. Marksist emperyalizm yazınındaki tarihsel dönüşümlerle ilgili bkz. Brewer, (1990; Kiernan, 1975).

yönelik ilgi çok ama çok zayıftır.⁴¹ Oysa Hobson'un bu bölümde anlattığı gibi *emperyalizm sadece dışarıda değil, aynı zamanda içeride de bir düzenlemedir*. Başka bir ifadeyle; emperyalist maceraya atılacak bir ülkenin halkının siyasal, iktisadi ve kültürel hayatı da buna uygun bir şekilde düzenlenmelidir. Kısacası eğer bir ülke emperyalist olmak istiyorsa önce cephe gerisini garanti altına almak zorundadır. Garanti altına alma bir çeşit rıza imaline dayanmaktadır.

Hobson ile Marksist emperyalizm kuramlarının arasındaki bu yönelimsel farklılık eserlerin niteliğini de farklılaştırmaktadır. Her eserin bir mesajı vardır, daha da ötesi her eser bir çağrıdır. Bu Lenin'in Emperyalizm'i için olduğu kadar Hobson'un Emperyalizm'i için de doğrudur. Çağrının muhatabının kimliği de en az çağrının içeriği kadar önemlidir. Lenin'in çağrısı emperyalist politikanın nesnelere, emperyalist tahakküm altındaki ülkelere ve halklara yöneliktir. Hobson'un çağrısı ise emperyalist politikanın sessiz ve rızası alınmış öznelerine, emperyalist ülke vatandaşlarına yöneliktir. Lenin'inki yıkıcı, Hobson'ununki itidalli bir çağrıdır. Lenin'inkinin devrimci, Hobson'ununkinin ise reformist bir çağrı olduklarını belirtmeye gerek yok. Hobson eserin tümü boyunca akli başında vatandaşları ve politikacıları emperyalizmin toplumsal refah ve huzura yönelik zararlı bir politika olduğu konusunda ikna etmeye çalışır. Emperyalizmin toplumsal ve iktisadi maliyeti, getirisinden çok daha azdır. Emperyalizmin iktisadi bölümünde bunu yapmaya çalışmıştır, burada da, anlatılacak, emperyalizmin siyaseti konusunda da aynı yolu tutacaktır.

Başlarken, Hobson, bazı İngiliz emperyal yöneticilerin basılı veya sözlü demeçlerinden yola çıkarak İngiliz emperyalizminin temel tezlerini çürütmeye çalışmaktadır. Öncelikle bu demeçlerin en temel ortak tezini, İngiliz emperyalizminin az gelişmiş topraklara halkları özyönetim, kendi kaynaklarını etkin kullanma ve modernleşme konularında eğitmek için gittiği tezini ele almaktadır. Beyaz adamın yükü ağır gibi görünmektedir. Oysa Hobson bunun beyaz adamın yükü olmadığını, beyaz adamın talan seferi olduğunu açıkça kanıtlamaktadır. Rakamlarla Britanya imparatorluğuna bağlı topraklarda yaşayan 367 milyon insandan sadece 11 milyonunun özyönetim hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Üstelik geriye kalanlar için de, bazı İngiliz

⁴¹Bu ilgi eksikliğinin pek çok tarihsel nedeni vardır. Bunlardan biri emperyalist ülkelerdeki işçi sınıfının önemli bir kesiminin emperyalist yağmadan nemalanan bir tür işçi aristokrasisine dönüştüğüne dair inançtır. Bu inanç en olgun haliyle bir dönem ciddi tartışmalar yaratan Arghiri Emmanuel'in *Eşitsiz Değişim (Unequal Exchange)* adlı eserinde ifade edilmiştir (Emmanuel, 1976). Emmanuel'in eşitsiz değişim kuramı siyasal olarak az gelişmiş kapitalist ülkelerdeki çalışan sınıflar ile emperyalist ülkelerdeki işçi sınıfının çıkarlarının ortaklaşması bir yana, çatıştığını ima etmektedir.

yöneticilerin demeçlerine bakılırsa, daha uzun süre özyönetim hakkı öngörülmemektedir. Aslında emperyalizm altında özyönetim hakkı konusunda Hobson çok açık bir şekilde ümitsizdir; ona göre böyle bir özyönetim hakkını ancak ve ancak liberal ülkeler etrafında örgütlenmiş bir uluslar arası kurum verebilir.⁴² Ancak uluslar arası kurumlarla ilgili olarak Hobson'un çağları aşan bir uyarısı vardır; *uluslar arası kurumlar ne kadar iyi niyetli ilkeler üzerinde inşa edilmiş olurlarsa olsunlar büyük güçlerin oyuncağı olabilirler*. Buna ek olarak başka bir uyarı daha var; büyük emperyal güçler egemenliklerini sözde medenileştirme misyonunun oluşturduğu bir pelerin altına saklayabilirler.

Hobson emperyalist militarizmin zararlarından bahsederken ekonomik olandan başlıyor. Öncelikle işgücü kaybını hemen not ediyor; ayrıca kurulacak ordunun profesyonel bir ordu olması durumunda asker ücretlerinin ordunun hacmi büyüdükçe artması gerektiğini de ekliyor. Bunun ötesinde, Hobson bu ordunun sınıfsal kökenleri ile ilgili de ilginç kestirimlerde bulunuyor. Eğer profesyonel ordu kentli çalışan ve orta sınıflardan oluşturulursa, köylülerden oluşmuş bir ordu karşısında (ki Alman ordusu tam olarak böyledir) mutlaka zayıf kalacaktır. Diğer taraftan bu orduda asker olacakların önemli bir bölümü nitelikli emekçi olacakları için nitelik gerektiren işler konusunda uzmanlaşan bir ulusal ekonomi oldukça büyük bir zarar görecektir. Siyasal zararları konusunda belirttikleri ise daha dikkate alınacak cinsten. Bir askerin görevinin ülkesi için ölmek değil, öldürmek olduğunu hatırlattıktan sonra bu militarist normun endüstriyel normlara alışmış bir ulusun üstüne giydirilemeye çalışılmasının bir felaket olduğunu ekliyor. Ancak bunu anlayan emperyalist çevreler ucuz ve daha az yıpratıcı bir yol buldular; yerel halktan asker toplamak ve onları savaştırmak. Güney Afrika'da Afrikalı yerliler, Hindistan'da Hintliler Büyük Britanya için savaşırken hem sözde bir uygarlaşma sürecine giriyorlar, hem de İngiliz halkını ölümcül bir savaşla yüz yüze gelmekten koruyorlardı. Ancak bu durumda savaşlarda harcanacak malzeme daha "değersiz" olduğu için savaşlar daha acımasız ve amansız oluyordu. Hobson'un zamane liberalizmi ile ilgili tespitleri ise olağanüstü çarpıcı. O liberalleri, klasik liberal idealleri emperyalist politikalar ve bu politikalardan nemalananlar lehine

⁴²Hobson uluslararası örgüt konusuna daha sonra da dönecektir (Hobson, 1915, 1920). Özellikle Uluslar Ligi'nin kuruluşundan 3 yıl önce kaleme aldığı *Uluslararası Hükümete Doğru (Towards International Government)* adlı eserde kurulacak bir uluslararası birliğin sadece çeşitli ulus-devletlerin bir araya gelmesinden oluşan gevşek bir yapılanma olduğu takdirde çok etkisiz kalacağını, gerekli olanın gerçekten yürütme gücünü elinde tutan bir uluslararası hükümet olduğunu belirtmiştir.

kurban etmekle suçluyor. Ona göre liberalizm muhafazakârlığa bu anlamda teslim oluyor.⁴³

Hobson tam da bu ortamda İngiliz demokrasisinin durumunu sorgulamakta ve oldukça karamsar bir tabloya ulaşmaktadır. Ona göre, emperyalist politikalar ile ilgili hiçbir devlet kurumu denetlenmemektedir, bu konuda yasama organı tamamen çaresizdir. Bu kurumlar nerdeyse apolitik birer yapı olarak ortaya çıkmakta ve politik arenadaki kavgalardan uzak tutulmaktadır. Dolayısı ile hükümetler değişse bile emperyal politikalar değişmemektedir. Üstelik emperyalist politikaları oluşturanlar bu politikaların partiler üstü niteliklerine dikkat çekerek gelecek eleştirileri savuşturmaktadırlar. Ulusal çıkar hem demokratik yapıları hem de eleştirel sorgulamayı yok etmektedir. Hobson bu sürece örnek olarak Amerika’da ortaya çıkan tehlikeli bir gelişmeyi aktarmaktadır. “kararnameyle hükümet” olarak adlandırdığı süreçte yargı gücü kanun hükmünde kararnamelerle yeni bir hukuk yazmaktadır ve üstelik bu hukuk yasama sürecinin dışında yazılmaktadır (Hobson, 1938:147). Bu ortamda siyasal partiler ve yasama organı zayıflamakta ve partiler arası ideolojik ve siyasal farklar önemsizleşmektedir. Böylece “pratik demokrasi” inişe geçmektedir. Seçmenden beklenen emperyal politikaları her şartta onaylamasıdır. Mecliste muhalefetin bu politikaları sorgulama yetkisi yasal değişikliklerle budanmaktadır. Böylece yürütme organı giderek yasama organının yetkilerini de üstlenmektedir. Kabine de buna göre şekillenmekte ve Başbakan, Dışişleri Bakanı, Koloniler Bakanı ve Maliye Bakanı’nın oluşturduğu güçlü bir “iç kabine” ortaya çıkmaktadır. Bu temsili hükümeti yok etmekte, meclisi bu iç kabinenin yönergelerini onaylayan bir kuruma dönüştürmektedir. *Emperyalizm içeriği yozlaştırmaktadır.*

Hobson bir sonraki bölümde ise emperyalizmin “bilimsel” savunusunu ele almaktadır.⁴⁴ Öncelikle ırk kuramları üzerinden emperyalizmi bir çeşit Sosyal Darwinizmin doğal türeği olarak gören, güçlü olan ulusların güçlerini ancak bir mücadele sonucunda kazanacaklarını ve dolayısıyla daha güçsüz ve aşağı ulusları yönetmeye hak kazanacaklarını iddia eden tezi hedef tahtasına yerleştirmektedir. Ona göre bu mesnetsiz iddia açıkça beşeri ve doğal kaynakların boşa harcanılması sonucunu yaratmaktadır. Oysa gelirin ve kaynakların daha hakkaniyetli dağılımı aslında rekabeti siyasal ve askeri alandan beşeri alanlara taşıyacaktır. Hobson, her şeye rağmen rekabetin melekelerine inanmaktadır. Asgari düzeyde eşitlik insanları daha soyut düzeylerde, sanatta, bilimde rekabete itecektir; ki ancak bu durumda gerçekten

⁴³Bir yüz yıl sonra Wallerstein neredeyse aynı tezi ileri sürdü. Ona göre yeni liberalizm aslında liberalizmden öte bir muhafazakârlıktır (Wallerstein, 1998).

⁴⁴Bu konuda ayrıca bkz. Hobson, (1902).

geri olan bu alanlarda bir yok oluş yaşayacaktır. Kalanlar ise türünün en iyi örnekleri olacaktır. Hobson'un çelişkilerle dolu bir aydın olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekiyor. Hobson ayrıca, emperyalizmi nüfus baskısıyla açıklamaya çalışan teze yönelik de bir ülkenin verimsiz topraklarını bile verimli kılacak teknolojik dönüşümlerin fazla nüfus-gıda dengesizliğinin ortaya çıkmasını engelleyebileceğini belirtmektedir.

Sonuç: Ekonomik Sapkının İtirafı

Ölümünden iki yıl önce, 1938'de *Bir İktisadi Sapkın'ın İtirafı*'nın, birinci bölümüne şu tümceyle başlar:

*“Birkaç yıl önce tarih, siyaset, iktisat, yönetim, etik ve beşeri kurumlar ile ilgili diğer alanlarda çalışma yapan öğretmen ve öğrencilere, kullandıkları malzemenin yıkıcı doğası, terminolojideki hatalar, en önemlisi de kişisel deneyimleri ve bağlantılarından kaynaklanan ilgi ve değerlendirmelerindeki yanlılıktan dolayı, önlerine çıkacak zorlukları gösteren **Sosyal Bilimlerde Serbest Düşünce** [Free Thought in the Soical Sciences] başlıklı uzun bir kitabı yazacak kadar akılsızdım. Bu çalışmaların nesnellliğini ve tarafsızlığını sorgulayan ve dolayısıyla bilimsel itibarlarına zarar veren herhangi bir savın çürütülmeye çalışılmayacağını, söz konusu savın yok sayılacağını bilmeliydim.”* (Hobson, 2011: 11)⁴⁵

Hobson'un hatıratını yazdığı dönemde hem muhafazakâr hem de liberal düşünceler prestijlerini kaybetmekteydiler. Dönem Avrupa demokrasilerinin toplumsal ve iktisadi bir çözülme ile boğuştuğu, Kıta Avrupa'sında faşizmin iktidara geldiği ve kapitalist toplumların üstyapılarının her yönüyle sonuna kadar sorgulandığı bir dönemdi. İktisat ilmi için de bunalımlı bir dönemdi, neoklasik akımın egemenliği her yönden saldırı altındaydı. Keynes *Genel Teori*'yi yazalı iki yıl olmuştu. İktisat kürsülerinde pek çok genç iktisatçı neoklasik hegemonya ile hesaplaşmaya çalışmaktaydı ve bir çeşit “putları kırılım” kampanyası başlamıştı. Büyük Bunalım'ın yarattığı toplumsal çöküntü neoklasik iktisadın kurduğu disiplini zayıflatmıştı, *Genel Teori*'nin surda açtığı gedikten özgürlüğün içeriye aktığına dair bir inanç vardı. Düşünce özgürleştikçe çocuksulukların ve “sapkınlıkların” boy attığı bir alan oluşmaya başlamıştı. Hobson her zamanki itidalli tavrıyla uyardığını ancak ciddiye alınmadığı vurgulamaktadır. Hobson sürekli iyi bir öğretmen olmaya

⁴⁵Vurgular bize aittir.

çalışmıştır, ona göre demokrasi vatandaşların “ortak bir amacın ruhuyla” eğitilmeleri ve kendilerini gerçekleştirilmeleri konusunda yüreklendirilmeleridir (Townsend, 2007: 604). Kendisi hayat boyu sapkıncıdır,⁴⁶ genç sapkıncıları uyararak istemiş, ancak uyarı dikkate alınmamıştır. Oysa Hobson türünden sapkıncıların hatırlanmasının tam zamanıdır.

Hobson neden itidalli olunması gerektiğini de açıklamaktadır. Ona göre, bunalımlı yıllarda 19. Yüzyıl’dan kalma muhafazakârlık ve liberalizm cepheden eleştirilere karşı eleştirilerin şiddetini düşürecek küçük ödümler verecek ve hatta bunları dayanaklarını güçlendirmek için kullanacaktır (Hobson, 2011: 13). Dolayısıyla eleştiriler verilecek küçük ödümler karşılığında sessizliğin sansürüne itileceklerdir. Hobson hayatının sonlarına doğru umutsuz bir adam olup çıkmıştır, ancak onun bu öngörüsü, başka öngörüler gibi, II. Dünya Savaşı sonrası İktisat biliminin gelişimi dikkate alındığında, şaşırtıcı derecede doğru çıkmıştır. Bu nedenle Hobson genç sapkıncılara yönetsel anlamda ve retorik düzeyinde yetkinleşmeyi salık vermektedir, deneyimlerden çıkarılmış bir sağduyu onlara seslenmektedir. Ancak uyarı Keynes’in aurasının etkisiyle yok sayılmıştır; bu Hobson için ne ilktir ne de son.

Diğer sosyal bilimlerde, iktisat ilminin aksine, toplumsal/iktisadi krizin etkisiyle ortaya çıkan bir disipliner krizde yer altına itilmiş olanlar yeryüzüne çağrılırlar. Hatta bazı durumlarda lanetlenmiş olanlar normalleşirler ve saygıdeğer isimler tapınağında yerlerini alırlar. Ancak en bunalımlı dönemlerinde bile İktisat ilmi için bu durum geçerli değildir; neden? Cevabın bir bölümü iktisat ilminin evrimi ile ilgilidir. Özellikle Walras işle başlayan

⁴⁶Holt ve Pressman’ın 1998 yılında derledikleri *İktisat ve Hoşnutsuzlukları: Yirminci Yüzyılın Muhalif İktisatçıları (Economics and Its Discontents: Twentieth Century Dissenting Economists)* adlı kitapta Hobson’a başlı başına bir bölüm ayrılmıştır. Kitap için bir değerlendirme yazan Jerry Courvisanos kitapta adına bölüm ayrılmış 17 iktisatçının hangi açılardan muhalif olduklarını belirtirken onları muhalefet nedenlerine göre üçe ayırmaktadır: Bir bölümü kapsamın çok dar olduğunu ve daha geniş analitik araçların kapsam içine alınmasının zorunlu olduğunu iddia etmiştir (James Buchanan, Thomas Schelling). Diğer bir bölümü ise kapsamın felsefi olarak kısıtlayıcı olduğuna ve daha geniş bir sosyo-politik yaklaşıma ihtiyaç duyduğuna inanmaktadır (Barbara Bergmann, Michal Kalecki, Joan Robinson). Üçüncü bölüme girenler ise iktisat eğitiminin pedagojik kapsamının çoğunluğun ilgisinin dışında bir iktisat eğitime izin vermediğini düşünen karamsarlardır (Joan Robinson, Milton Friedman). Her üç nedene de sahip bir muhalefet yürüten sadece iki iktisatçı vardır; Veblen ve Hobson (Courvisanos, 1999:114). Veblen ile Hobson arasındaki ilişki tek taraflıdır; Hobson çok önemseydiği Veblen’in görüşleri üzerine eğilen bir kitap yazdı (Hobson, 1936). Hobson, Veblen’in farkındaydı ancak aynı şeyi Veblen için belirtmek mümkün değildir.

şematize formalistik yöntem sadece neoklasik ekol tarafında benimsenmemiştir, muhalif okullar da iktisadi tutarlılık adına aynı türden araçları kabul etmişlerdir.⁴⁷ Bu da aşırı sistematizasyonun genelleşmesine yol açmıştır, iktisat ilmi kendine has ortak bir dil oluşturmuştur.⁴⁸ Bu dile hakim olamayanların unutulmaları normaldir.

Ancak yukarıda anlatılanların ışığı altında Hobson'un unutulmayı hak etmeyen bir aydın olduğunu vurgulamalıyız. Kapitalist sistemin istikrarsızlığına yönelik kuramsal bir çerçeve geliştirmiştir; görünüşte eksik tüketimci bir çerçeve kullanmıştır. Ancak onun saf bir eksik tüketimci olduğunu düşünmemiz için çok az haklı nedenimiz vardır. Anti-Say partisinin diğer üyelerine göre daha az hatırlanan bir üyesi olarak, analitik açıdan diğer üyelerden daha gelişkin bir yöntemi vardır. Yöntemsel olarak üretim süreciyle başladığı analizinde makro ile mikro düzeyleri birleştirme (sentezleme değil, birleştirme) konusunda onun izinden yürüyen ancak onu küçümseyenlerden daha başarılıdır. Bazı noktalarda çok sık görüş değiştirdiği ve yalpaladığı doğrudur; o bir sistem iktisatçısı olamamıştır. Ancak her büyük aydının çelişkileri vardır. Bazı durumlarda çok basit ve yanıltıcı bir kurguya teslim olmuştur (örneğin yukarıda bahsedildi, bölüşüm, dolaşım ve değişimin bağımsız bir ontolojiye sahip olduklarını reddetmek gibi). Ancak bazı durumlarda daha sonra geliştirilecek sistemik ve analitik eleştirilerin (örneğin marjinalist bölüşüm ilkesine getirdiği eleştiri ile) estetik bir habercisi rolüne büründü. Özellikle düşünce tarihinde bazı durumlarda sapkın kavramı erken gelenler için kullanılabilir; Hobson erken gelen bir haberci ve bir sapkındı. Sapkın olmanın verdiği yorgunluğu bazı durumlarda hissettirse de kabul edilmemenin yaratabileceği pişmanlık ona hep uzak kaldı.

Ek II'de gösterildiği gibi çok büyük ancak çok az fark edilmiş bir külliyat bıraktı. İlgi alanı sürekli çok geniş oldu, bu anlamda belirli bir alanda uzmanlaşmış profesyonel bir meslek erbabı olamadı. Sürekli bir amatördü. Muarızları da, yöntemini ve eleştirilerinin yerindeliğini bir kenara bırakıp amatörlüğüne yüklendiler. Örneğin neoklasik iktisatçıların marjinalist bölüşüm kuramını yukarıda bahsedildiği şekilde eleştirdiğinde Marshall ona şöyle cevap

⁴⁷Burada pek istisna yok gibi görünmektedir; post-keynesyenler, Marksistler ve diğerleri yeni biçemi kabul etmiştir.

⁴⁸Diğer sosyal bilim disiplinleri henüz bu türden şematize bir formalizasyon sürecine girmemiş ya da teslim olmamışlardır; bu da onların lanetlenmişlerine belirli bir yere kadar hayat şansı tanımaktadır. En ilginç örnek son yıllarda eserleri dilimize de çevrilen Carl Schmitt'dir. Liberal demokrasiye karşı umutsuzluk içindeki Schmitt çok uzun yıllar boyunca unutulmuştu (siyasi kariyeri de buna katkıda bulunmuştu). Ancak temsili demokrasiye karşı entelektüel şüphelerin artmasıyla birlikte yeniden hatırlanmıştır.

verdi: “Bay John A. Hobson iktisadın gerçekçi ve sosyal tarafları üzerine gayretli ve aklı çelen bir yazardır; fakat Rikardiyen öğretilerin bir eleştirmeni olarak tartıştığı sorunların zorluğunu küçümseme eğiliminde olabilir” (Marshall, 1947: 409, 2 nolu dipnot). Biyografisini yazanların şahitlik ettiği kibarlığı ve terbiyesiyle Marshall ifadeyi iki kez yumuşatıyor; kesinlikle küçümsüyor demiyor, küçümseme eğiliminden bahsediyor. Buna ek olarak *böyle bir eğilim içinde olabilir* diye de ekliyor. Ancak bu edepliliğin ötesinde Hobson ile meslek erbabı bir profesyonelin bir amatörlükle konuştuğu gibi konuşuyor. Eğer amatörlüğün en basit tanımı gerçekte var olan zorlukları küçümsemek ise, Hobson gayretli ancak sorunları küçümseyen bir amatördür.

Diğer taraftan Keynes’in girişte verilen övgüyle karışık yergisinde bir haklılık payı vardır. Hobson yazmaya başladığı dönemde yeni bir iktisadi ortodoksinin eskisinin yerini aldığı izlemek zorunda kaldı. Yeni ortodoksi de en az eskisi kadar içe kapalı, kendi araçları olan bir mimariydi; yeni bir engizisyon iktisat akademiasını ele geçiriyordu. Üstelik bu ortodoksi Hobson’un etikçi toplumsal refahçılığını ve sosyal reformizmini hiç ciddiye almıyordu. Sezgi ile sistematizasyon arasındaki gerilime dönmek gerekiyor. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*’nde çok bilindik şu tümceyi kullanmıştı: “Kavramlar sezgiler olmadan boştur, sezgiler ise kavramlar olmadan kör” (Kant, 2000: 192-193). Sadece Kant için değil, aklın eleştirisine girişen Klasik Alman Felsefesi için de sezgi uslamlamanın zorunlu aşamalarından biridir; ancak sadece biri. Sezgi kendi başına sistematik bir eleştiriye kaynaklık etme yetisinde değildir. Eleştiri, eğer bir düşünce sistemine yönelik ise ve basit bir yakınmanın ve duvarın önünde ağlamanın ötesine geçmek istiyor ise en az karşısındaki sistem kadar sistematik olmak durumundadır. Uygun bir kavramsal kurgu ve uygun bir mimariyle hareket etmek zorundadır. Hobson tüm yaşamı boyunca kendisini dışarıda bırakan neoklasik ortodoksiye karşı sezgi düzeyinde oldukça değerli ve gelecekte ortaya çıkacak daha sistematik karşı çıkışları haber veren bir eleştirel tutum içinde olacaktı. Ancak bu türden bir ortodoksiye karşı yıkıcı sonuçlar elde edebilecek bir eleştirinin iki boyutunu da yakalayamadı. Birinci boyut toplumsal boyuttur; sosyal bilimlerde egemen ve muhalif bakış açılarının güvenliği ve sürekliliği onları yüklenen toplumsal hareketlerin gücüne ve inadına bağlıdır. Hobson ömrü boyunca yalnızdı, hiçbir siyasal, örgütsel veya grupsal bağlantısı olmadı, hiçbir toplumsal aidiyet hissetmedi. İkinci boyut ise eleştirinin sistematizasyonudur; uygun ve tutarlı kuramsal ve kavramsal bir çerçeve elzemdir. Hobson’un saldırısı da ya uygun ve tutarlı bir bütünlüğe sahip kavramsal araç kümesine sahip olmalıydı (ki sahip değildi, kullandığı kavram seti çoğunlukla uyumsuz ve eklektikti) ya da bu kavramsal araç kümesini yaratmalıydı (ki bunu başaramadı). Ancak tüm bu bilimci teşhisler Hobson’un mesajını değersizleştirir mi? Bize göre hayır; sezgi

düzeyinde bile olsa Hobson bir ana kaynak durumundadır, sapkın ve haberci bir ana kaynak. Unutulmayı hak etmediğini yeniden vurgulamalıyız.

İkinci unutulmuşluk ise aslında Hobson'un en özgün katkısıyla ilgilidir. *Emperyalizm: Bir Çalışma* farkında olmadan bir kavram transferine yol açmıştır. Siyasal düzeyde bir kavramı, emperyalizm kavramını, sağdan almış, sola vermiştir. Hobson sonrası bir sistem düzeyine yükselecek yıkıcı ve radikal bir eleştirinin, emperyalizmin Marksist eleştirisinin elini oldukça güçlendirmiştir. Emperyalizmin iktisadi kökenleriyle ilgili yazdıklarının, yazıldıkları zamanda oldukça büyük bir yenilik teşkil ettiklerini belirtmek herhalde abartı olmayacaktır. Daha sonraki Marksist yazarlar bu iktisadi tezleri, yazarını yok sayarak, özümsemiş, onları popülerize (hatta bir dereceye kadar vülgarize) etmişlerdir. Emperyalizmin politikası konusunda yazdıkları ise usta işidir; emperyalizmin çıkışı-demokrasinin inişi ilişkisi başka hiçbir emperyalizm eleştirmeninin yapamadığı kadar açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Genelde okunmayan emperyalizmin politikası ile ilgili yazdıkları aynı zamanda mükemmel bir öngörü de içeren bir uyarıdır. Hobson'un mükemmel haberciliğinin bir örneğidir. Ancak emperyalizmin Marksist eleştirmenleri, tezlerinden faydalandıkları Hobson'u unutulmuşluğa teslim etmişlerdir. Büyük bir aydın ve büyük bir bilimsel bir sezgiye sahip haberci olan, sapkının lanetini sırtında taşımaktan korkmayan Hobson'un hatırlanmayı hak ettiğini belirtmeliyiz.

Kaynakça

- Addo, Herb (1986) *Imperialism: The Permanent Stage of Capitalism* (Tokyo: United Nations University).
- Allgoewer, Elisabeth (2002) "Underconsumption theories and Keynesian economics: Interpretations of the Great Depression", İktisat Bölümü Çalışma Raporu no. 2002-14, University of St. Gallen.
- Arrighi, Giovanni (1978) *The Geometry of Imperialism: The Limits of Hobson's Paradigm* (Norfolk: Verso).
- Bahçe, Serdal (2009-2010) "İktisadi Kriz ve İktisatta Kriz", *Eğitim Bilim Toplum*, 8(29), 9-38.
- Baran, Paul ve Paul M. Sweezy (1968) *Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order* (New York: Monthly Review Modern Reader).
- Barratt Brown, Michael (1975) *Economics of Imperialism* (Londra: Penguin).
- Bekenstein, Arathur L. (1968) "Introduction", *The Industrial System: An Inquiry into Earned and Unearned Income* (Hobson, 1969) içinde, v-xiii.

- Blaug, Mark (2002) *Economic Theory in Retrospect* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Brewer, Anthony (1990) *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey* (New York: Routledge).
- Bukharin, Nicholai (2001) *Imperialism and World Economy*, www.marxists.org (13.09.2012).
- Cain, Peter J. (2002) *Hobson and Imperialism: Radicalism, New Liberalism and Finance, 1887-1938* (New York: Oxford University Press).
- Coats, Alfred W. (1967) "Sociological Aspects of British Economic Thought (ca. 1880-1930)", *Journal of Political Economy*, 75(5), 706-729.
- Courvisanos, Jerry (1999) "The Dissent of Economics", *History of Economics Review*, 29, 112-120.
- Gerson, Gal (2004), "Liberalism, welfare and the crowd in J.A. Hobson", *History of European Ideas*, 30(2), 197-215.
- Gill, Cockram (2007), *Ruskin and Social Reform : Ethics and Economics in the Victorian Age* (Londra: I.B. Tauris).
- Gould, Stephen Jay (1996) *The Mismeasure of Man* (Londra: W.W. Norton).
- Ekelund, Jr., Robert B. ve Robert F. Hébert (1990) *A History of Economic Theory and Method* (Singapore: McGraw-Hill).
- Emmanuel, Arghiri (1976) *Unequal Exchange: Study of the Imperialism of Trade* (New York: New Left Books).
- George, Henry (1916 [1879]) *Progress and Poverty: An Inquiry into the Causes of Industrial Depressions and of Increase of Want with Increase of Wealth* (New York: Doubleday, Page & Company).
- Hilferding, Rudolph (1981 [1910]) *Finance Capital: A Study of Latest Phase of Capitalist Development* (Londra: Routledge & Kegan Paul).
- Hobson, John Atkinson (1900) *The War in South Africa* (Londra: James Nisbet & Co.).
- Hobson, John Atkinson (1901) *The Psychology of Jingoism* (Londra: Grant Richards).
- Hobson, John Atkinson (1902) "The Scientific Basis of Imperialism", *Political Science Quarterly*, 17(3), 460-489.
- Hobson, John Atkinson (1910 [1909]) *The Industrial System: An Inquiry into Earned and Unearned Income* (Londra: Longman's Green & Co.).
- Hobson, John Atkinson (1913 [1891]) *The Problems of Poverty: An Inquiry into the Industrial Conditions of the Poor*, Londra: Methuen.
- Hobson, John Atkinson. (1915) *Towards International Government*, New York: MacMillan Company (Londra: George Allen & Unwin).
- Hobson, John Atkinson (1916 [1894]) *The Evolution of Modern Capitalism: A Study of Machine Production* (Londra: The Walter Scott Publishing Co.).
- Hobson, John Atkinson. (1920) *The Morals of Economic Internationalism* (Cambridge: The Riverside Press).
- Hobson, John Atkinson (1933) "Underconsumption: An Exposition", *Economica*, no. 42, 402-427.
- Hobson, John Atkinson (1936) *Veblen* (Londra: Chapman & Hill).
- Hobson, John Atkinson (1938 [1902]) *Imperialism: A Study* (Liverpool: George Allen & Unwin).
- Hobson, John Atkinson (2011 [1938]) *Confessions of an Economic Heretic* (Oxon: Routledge).

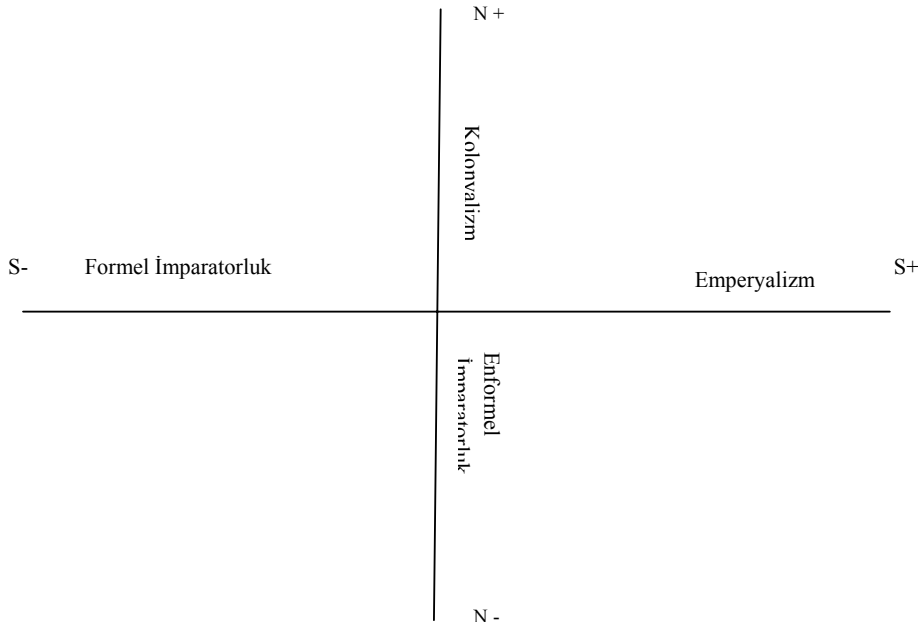
- Hunt, Emerald K. (2002) *History of Economic Thought: A Critical Perspective*, New York: M.E. Sharpe.
- Jevons, William Stanley (1879) *The Theory of Political Economy* (Londra: McMillan & Co.).
- Kant, Immanuel (2000) *Critique of Pure Reason* (New York: Cambridge University Press).
- Kates, Steven (2010) "Why your grandfather's economics is better than yours: On the Catastrophic Disappearance of Say's Law", *Quarterly Journal of Austrian Economics*, 13(4), 3-28.
- Keynes, John Maynard (1960 [1936]) *The General Theory of Employment Interest and Money* (New York: McMillan).
- Kiernan, Victor G. (1975) *Marxism and Imperialism: Studies* (Londra: St. Martin's Press).
- Krueger, Daniel H. (1955) "Hobson, Lenin and Schumpeter on Imperialism", *Journal of the History of Ideas*, 16(2), 252-259.
- Kurz, Heinz D. ve Neri Salvadori (2000) "'Classical' Roots of Input-Output Analysis: A Short Account of its Long Prehistory", 13. International Input-Output Conference, University of Macareta, İtalya.
- Landreth, Harry ve David Colander (2002) *History of Economic Thought* (Boston: Houghton)
- Lenin, Vladimir Ilyich (1999) *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, www.marxist.org (13.09.2012).
- Marshall, Alfred (1947 [1891]) *Principles of Economics* (Londra: MacMillan).
- Marx, Karl (2011), *Kapital I* (İstanbul: Yordam Yayınları) (Çev.: M. Selik ve N. Satılğan).
- Mummery, Frederick A. ve John Atkinson Hobson (1889) *The Physiology of Industry: Being an Exposure of Certain Fallacies in Existing Theories in Economics* (Londra: John Murray).
- O'Brien, Patrick K. (1988) "The Costs and Benefits of British Empire", *Past & Present*, no. 120, 163-200.
- Perelman, Michael (2011) *The Invisible Handcuffs of Capitalism: How Market Tyranny Stifles the Economy by Stunting Workers* (New York: Monthly Review Press).
- Robbins, Lionel (1934) "Consumption and the Trade Cycle", *Economica*, 38, 413-430.
- Schneider, Michael (2002) "One Hundred Years from Today", *History of Economics Review*, 36, 165-168.
- Schumpeter, Joseph Alois (1966 [1918]) *Imperialism and Social Classes: Two Essays* (New York: Meridian).
- Schumpeter, Joseph Alois (1976) *History of Economic Analysis* (New York: Oxford University Press).
- Screpanti, Ernesto ve Stefano Zamagni (2003) *An Outline of the History of Economic Thought* (Burgess Hill: Oxford/Clarendon Press).
- Shackle, George L.S. (1967) *The Years of High Theory: Invention & Tradition in Economic Thought 1926-1939* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Smith, Adam (1991 [1776]) *Wealth of Nations* (Amherst: Prometheus Books).
- Thompson, Andrew S. (1997) "The Language of Imperialism and the Meanings of Empire: Imperial Discourse in British Politics, 1895-1914", *The Journal of British Studies*, 36(2), 147-177.
- Timur, Taner (2002) " "Küreselleşme"den "İmparatorluk"a 11Eylül: Bir Dönüm Noktası mı?" *Praksis*, 7, 213-224.

Townsend, J. (2007) "Living with Capitalism: From Hobson to Giddens", *British Journal of Politics and International Relations*, 9(4), 599-617.

Wallerstein, Immanuel (1998) *Liberalizmden Sonra* (İstanbul: Metis) (Çev.: E. Öz).

Winslow, Earl M. (1931) "Marxian, Liberal, and Sociological Theories of Imperialism", *The Journal of Political Economy*, 39(6), 713-758.

Ek I: Hobson'da Geniş Anlamda Emperyalizmin Türleri (Arrighi, 1978: 43)

Arrighi'nin şemasında N ulusallaşma boyutunu, S ise devlet erkinin boyutlarını göstermektedir. Dolayısıyla N+ ulusallaşmanın genişlemesini (örneğin yerleşimci ihracı), N- ise daralmasını anlatırken (başka ulusal kökene sahip grupların da içerilmesi), S+ devlet erkinin, siyasi otoritesinin coğrafi genişlemesini ve yönetme kapasitesinin tersinden merkezileşmesini anlatmaktadır. S- ise tek merkezlilik yerine çoğul merkezliliğin gelişimini ve yönetsel anlamda çok merkezliliğe doğru bir evrimi anlatmaktadır. Arrighi'ye göre Hobson'da bu ideal tiplerin tümü vardır. Ancak Hobson'a göre Kolonyalizm ve Formel İmparatorluk istikrarsızdırlar; bir çeşit milliyetçiliğe

yol açarak ya emperyalizme ya da enformel bir imparatorluğa dönüşmeye yazgılıdır (Arrighi, 1978:43). Hobson, serbest ticaret taraftarı olduğu ve gönüllü uluslar arası işbirliğini beşeriyet açısından olumlu olarak gördüğü için enformel bir imparatorluğa, ya da bir çeşit enternasyonalizme dönüşmelerini temenni etmektedir.

Ek II: Seçilmiş Hobson Külliyatı

- “The Law of Three Rents” (1891) - *The Quarterly Journal of Economics*
- “The Element of Monopoly in Prices” (1891) -*The Quarterly Journal of Economics*
- The Physiology of Industry (Albert F. Mummery ile birlikte) (1889).
- Problems of Poverty (1891).
- “The Influence of Machinery upon Employment” (1893)- *Political Science Quarterly*
- “ The Subjective and Objective View of Distribution” (1893) – *Annals of the American Academy of Political and Social Science*
- “The Academic Spirit in Education (1893) – *Contemporary Review*
- Evolution of Modern Capitalism (1894).
- “ Mr Kidd’s *Social Evolution*” (1895) - *The American Journal of Sociology*
- “The Meaning and Measure of Unemployment” (1895) – *Contemporary Review*
- “Preface” (1895) - *Co-Operative Labour upon Land* (ed. John A. Hobson) içinde
- Problem of the Unemployed (1896).
- “Collectivism in Industry” (1896) – *Progress Review*
- “Is Poverty Diminishing” (1896) – *Contemporary Review*
- “The Social Philosophy of Charity Organization” (1896) – *Contemporary Review*
- John Ruskin: Social Reformer (1898).
- The Economics of Distribution (1900).
- The War in South Africa: Its Causes and Effects (1900).
- Capitalism and Imperialism in South Africa (1900)
- “How the Press Worked before the War” (1900) – *The South African Conciliation Committee*

- Money Problems (1900)
- Psychology of Jingoism (1901).
- The Social Problem (1901).
- “Socialistic Imperialism” (1901) – *International Journal of Ethics*
- Imperialism (1902).
- “The Scientific Basis of Imperialism” (1902)
- International Trade (1904).
- “Marginal Units in the Theory of Distribution” (1904) - *The Journal of Political Economy*
- “The Marginal Theory of Distribution: A Reply to Prof. Carver” (1905) - *The Journal of Political Economy*
- “The Ethics of Gambling” (1905) – *International Journal of Ethics*
- Canada Today (1906).
- “The New Aristocracy of Mr. Wells” (1906) – *Contemporary Review*
- The Crisis of Liberalism (1909).
- The Industrial System (1909).
- A Modern Outlook (1910).
- “General Election: A Sociological Interpretation” (1910) – *Sociological Review*
- The Science of Wealth (1911).
- An Economic Interpretation of Investment (1911).
- Industrial Unrest (1912).
- “Character and Society” (1912) – Character and Life [ed. P.L. Parker] içinde
- The German Panic (1913).
- Gold, Prices and Wages (1913).
- “Scientific Management” (1913) – *Sociological Review*
- Work and Wealth, A Human Valuation (1914).
- Traffic in Treason, A Study in Political Parties (1914).
- Towards International Government (1915).
- Western Civilization (1915).
- The New Protectionism (1916).
- Labour and the Costs of War (1916).

- “The War and British Liberties” (1916) – The Nation
- Democracy after the War (1915).
- Forced Labor (1917).
- Dips into the Near Future (1917/1918).
- Taxation and the New State (1919).
- Richard Cobden: The International Man (1919).
- The Obstacles to Economic Recovery in Europe (1920).
- “Why the War Came as a Surprise” (1920) – *Political Science Quarterly*
- The Economics of Restoration (1921).
- Problems of a New World (1921).
- Incentives in the New Industrial Order (1922).
- The Economics of Unemployment (1922).
- “Britain’s Economic Outlook on Europe” (1922) – *The Journal of Political Economy*
- “Is America Moving” (1923) – *Foreign Affairs*
- “Neo-Classical Economics in Britain” (1925) - *The Journal of Political Economy*
- Notes on Law and Order (1926).
- The Living Wage (H. N. Brailsford, A. Creech Jones ve E.F. Wise ile birlikte) (1926).
- Free-Thought in Social Sciences (1926)
- The Conditions of Industrial Peace (1927).
- Wealth and Life (1929).
- Economics and Ethics: A Study in the Social Values (1929)
- Rationalization and Unemployment (1930).
- God and Mammon (1931).
- Poverty in Plenty (1931).
- L.T. Hobhouse, His Life and Work (1931).
- “The State as an Organ of Rationalization” (1931) – *The Political Quarterly*
- The Recording Angel (1932).
- Saving and Spending: Why Production is Clogged (1932).
- From Capitalism to Socialism (1932).

- Rationalism and Humanism (1933).
- “Underconsumption: An Exposition” (1933) - *Economica*
- Democracy and a Changing Civilization (1934).
- Veblen (1936).
- Property and Improperly (1937).
- “The Economics of Thorstein Veblen” (1937) – *Political Science Quarterly*
- Le Sens de la responsabilité dans la vie sociale (with Herman Finer and Hanna Mentor) (1938).
- “Thoughts on Our Present Discontents” (1938) – *The Political Quarterly*
- Confessions of an Economic Heretic (1938).

Not: Yukarıdaki liste Hobson’un tüm eserlerini kapsamamaktadır. Makalelerin başlıkları basım yılı ve basan derginin adıyla verilmiştir.